
RAZGOVOR U REDAKCIJI

O TELEVIZIJI

U prostorijama redakcije 10. aprila 1973. godine održan je razgovor o problemima televizije. U razgovoru su učestvovali: Aleksandar Antić, Slobodan Canić, Igor Leandrov, Stevan Majstorović, Ilija Moljković, Ranko Munitić, Miloš Nemanjić, Olivera Pavić, Prvoslav Plavšić, Raša Popov, Dušan Radović i dr Tomislav Sedmak. Objavljujemo autorizovane diskusije učesnika:

MILOŠ NEMANJIĆ

Pre nego što dam reč drugu Ranku Munitiću, inicijatoru ovog razgovora — njegova je ideja bila da se povodom teksta Kaplana, koji smo vam poslali, i povodom specijalnog broja »Bit« organizuje ovaj razgovor, — hteo bih kao urednik časopisa »Kultura«, i u ime Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka, da izrazim zadovoljstvo što ste se odazvali našem pozivu, i što ćemo zahvaljujući vašem učešću imati, nadam se, jedan interesantan razgovor.

S druge strane, hteo bih da kažem još nešto. Taj tekst koji smo vam poslali, i koji je bio prvobitni povod, i ovaj specijalni broj časopisa »Bit« određuju našu poziciju. Naime, mi ovaj razgovor ne vodimo zbog nekog antitelevizijskog stava (takav stav je izražen u tekstu Kaplana). U isto vreme, mislim da nema ni potrebe, ni razloga, da se redakcija jednog časopisa koji organizuje razgovor postavi u odbranu nekog medijuma, posebno televizije. Hoću da kažem da je naš stav potpuno otvoren i da želimo da se ovde vodi otvoren razgovor o svim problemima televizije.

Ostaje ipak pitanje tematske usmerenosti razgovora. Namerno nismo hteli kad smo se dogovarali, da ovaj razgovor omeđimo. Međutim, neki od učesnika su postavili pitanje: o čemu ćemo da vodimo razgovor, o kom aspektu problema televizije — da li će to biti uloga televizije u svakodnevnom životu ljudi, uticaj televizije na te ljude, na ponašanja ljudska, itd. Za »Kulturu«, kao časopis, svakako da bi ovaj aspekt bio jedan od najzanimljivijih — aspekt funkcije

televizije. On je interesantniji od onih aspekata koje bih mogao da nazovem usko specijalističkim, koji se odnose na problem jezika televizije, organizacije televizijske službe, itd.

Međutim, vaše je — tako je, uostalom, u pozivu i naznačeno — da odaberete onaj aspekt, s obzirom na priloge u časopisu »Bit«, koji će vama najviše odgovarati da o njemu razgovarate.

Smatram da, kao glavni urednik, ne bih smeo više da uzurpiram vaše vreme, te dajem reč drugu Munitiću, kao voditelju, i vama svima, kao učesnicima.

RANKO MUNITIĆ

Kad smo dobili poslednji broj »Bita«, odnosno, knjigu dr Vere Pintarić-Horvat »Televizija danas«, nama se u redakciji »Kulture« učinilo da bi bilo zanimljivo organizovati jedan širi razgovor na tu temu, i to iz čitavog niza razloga od kojih je Miša već neke spomenuo. Ja ću navesti još nekoliko.

Knjiga »Televizija danas«, sigurno, se pojavljuje kao prva, zaista ozbiljna i stručna rasprava o televiziji na našem jeziku. Kao takva, ona, sigurno, nudi koliko prednosti i otkrića, toliko možda i nedostataka. Važnije je, međutim, da njeno prisustvo nameće razgovor o problemu pisanja, razmišljanja i proučavanja tog medija uopće, proučavanja, naravno, u našoj sredini. U poređenju s filmom, štampom i drugim medijima, nije teško ustanoviti da se baš o televiziji najmanje piše i govori (na stručnom nivou). Ovo je, na neki način, bio formalni alibi za naš sastanak.

Drugo — učinilo nam se da je reč o materijalima koji se nameću kao sasvim određena prolegomena svakom kasnijem, daljnjem istraživanju televizijskog medija, i, pored toga, kao sasvim određeni (po mom mišljenju — veoma visoki) minimum vrednosti koje takvo buduće istraživanje u nas mora posedovati. Utoliko više što se u sredini kojoj pripadamo prečesto s dosta prezira gleda na slične pokušaje: postoji, zaista, teško objašnjiva inertnost na tom planu, čak i izvesni oblici otvorenog animoziteta u odnosu na stručno, argumentovano i slojevito istraživanje televizijskog medija. To se, na vrlo određen način, moglo videti i u izvesnim reagovanjima koja je »Televizija danas« pobudila. Bilo je, naime, mišljenja da je ta knjiga do te mere suhoparna, kabinetska, apstraktna, intelektualistički napisana — da sre-

dini kao što je naša, koja se, ipak, nalazi u prvoj fazi razvitka na planu televizijskog komuniciranja i kreiranja — može samo naškoditi, odnosno, inhibirati je nepotrebnim i suvišnim kompleksima manje vrednosti. Ukratko, govorilo se (a ponegde i pisalo) reč je o studiji koja aktuelnoj situaciji može više štetiti nego koristiti. Bez obzira koliko je (možda nepotrebno ističemo) takav stav netačan, na svoj način, on je veoma karakterističan za naša ustaljena reagovanja: nedostatak izvesnih informacija odnosno odsustvo višeg teoretskog nivoa u raspravljanju pravda se ispraznošću i pomanjkanjem prave potrebe i za informacijama i za nivoom njihovog teorijskog, znanstvenog konstituisanja.

No »Televiziju danas« možemo proglašavati bilo čim samo ne apstrakcijom. Dovoljno je prelistati antološku zbirku materijala da bi se videlo koliko je veoma konkretnih, prisutnih, važnih i nezaobilaznih problema našlo svoje mesto i ekspertizu na tim stranicama. Televizijski jezik, struktura televizijske poruke, dejstvo televizijske komunikacije na gledaoca itd. — zar su apstrakcije, zar su intelektualizirani, izmišljeni problemi?

Na primer, dr Vera Pintarić-Horvat raspravlja u svojoj studiji o veoma slojevitom fenomenu prilagođavanja koji se ustaljuje na našoj televiziji, o fenomenu dakle koji se svesno ili nesvesno nameće gledaocu, pa se, na taj način, svesno ili nesvesno vrši određeni utjecaj na njegov duh, stanje i dispoziciju. Televizija tako postaje, prema (po mom mišljenju ispravnom) uverenju dr Vere Pintarić Horvat — sredstvom zapravo jednog nehotičnog uspavlivanja i otupljivanja, umesto da bude upravo suprotno: sredstvo kreativnog animiranja, sredstvo dijaloga, angažmana, sredstvo za provođenje nečeg što bismo (kao i autor) mogli nazvati kulturnom revolucijom. Ona čak navodi jedan duhovit poredbeni primer: ako, recimo, Amerikanci uspevaju angažiranjem televizije izabrati za predsednika ovog a ne onog kandidata — zašto mi, određenim usmeravanjem i kreativnim intenziviranjem televizijske komunikacije ne bismo mogli doprineti širem podizanju kulturnog nivoa u nas?

Raskorak između televizijske teorije i prakse (ovaj primer to lepo potvrđuje) nije dakle ni izdaleka tako veliki kao što se nekima čini: u stvari, teško je prihvatiti da raskorak uopšte postoji — bez obzira na činjenicu da nam (ne naviklim na nivo teorijskog raspravljanja) ta teorija ponekad može izgledati artificijelna i lišena stvarnog uporišta. Odatle i dvostruko os-

mišljenje odnosno dejstvo »Televizije danas«: bez obzira koliko smo spremni saglasiti se sa rešenjima i problemskim impostacijama iznesenim na njenim stranicama, teško je ne složiti se s neophodnošću onog nivoa u raspravljanju kojeg ta antologija nameće. A to, čak i da je reč isključivo o tome — već je veoma mnogo.

Drugo je pitanje, naravno, koliko tu i takvu teoriju treba još usavršavati, razvijati, produbljivati, koliko je ona zasad neelastična i koliko nedostataka ima: problem se može postaviti i inverzno, pa ustanoviti da je naša televizijska praksa sigurno daleko nepotpunija, siromašnija i kruća. Problem napretka, dakle, jeste i problem sinhronizovanja odnosno usaglašavanja tih dvaju koloseka: nemoguće je delatnost poput televizijske razvijati isključivo na bazi teorije, čak i najsuperiornije, ali, isto tako, njen razvitak ne sme se prepuštati neodgovornim »praktičnim« vrludanjima kakvim baš naš mali ekran zaista obiluje. Ne smatramo, naravno, da smo time izrekli nešto novo i nepoznato: ali nije zgoreg prisetiti se čak i notornih istina pošto razgovori na tu temu prečesto vređaju individualne sujete, privatne ambicije i lične predrasude.

I baš radi toga, kao što reče Miša, mi namerno nismo zadavali nikakvu posebnu temu za ovaj razgovor. Naprosto, čini nam se da bi bilo dragoceno kad bismo svi, ovako — ex abrupto, iz fundusa svog vlastitog razmišljanja, izvukli za ovu priliku stav ili misao koja nam se čini najadekvatnija odnosno najprimerenija celini problema. Nismo dakle ovaj razgovor organizovali da bismo došli do nekog definisanog, jedinstvenog, celovitog i doradenog sistema vrednosti, nikako da bismo probleme zauvek rešili, već, ako hoćete, da bismo ih možda barem načeli na novi način, da bismo ih barem pokušali precizirati i prepoznati kao probleme.

Računamo dakle na spontanost i otvorenost u razgovoru više nego na nešto drugo: nema odatle razloga da odmah ne krenemo, zaista neformalno i neopterećeno. Pa — dokle stignemo!

RAŠA POPOV

Ja bih mogao da iznesem ono što je meni časopis »Bit« dao kao temu za razmišljanje. Naime, baš ovaj prvi autor, Pjer Šefer, je već u tom prvom tekstu napravio jednu finu razliku između *moći prenosa* i *moći predstavljanja*. I mislim da je to ono što bi baš moglo da nas, ovako različite ljude, ujedini oko zajedničke

teme. Baš bih voleo da saznam, recimo, od našeg prijatelja psihijatra o toj moći prenosa, i da li je ona možda jača od predstavljačkih stvari na televiziji — ako on ima neka iskustva ili neke nedoumice u vezi s tim.

Ja bih rekao da je ta moć prenosa, za nas iz Obrazovne redakcije vrlo ozbiljno i bolno pitanje. Naime, kad god smo pokušali da *prenesemo* govornika koji u školi normalno drži predavanje, on se na televiziji pokazao kao suviše rasplnut, kao digresivan, kao ekstenzivan. Međutim, u direktnom kontaktu, na predavanju, taj čovek uvek ovlada publikom. — Zašto? O tome bi drug Sedmak, kao psihijatar, mogao najbolje da nam kaže. — Pre svega, zato što u direktnom predavanju postoji i kontakt očima, prenošenje misli očima, — »hipnotički« jedan odnos, ona sugestivnost. Međutim, čim mi to snimimo, čim kamera dođe kao treće telo, kontakt se preseče. I to se ovde, u časopisu »Bit«, i pomnije na jednom mestu: da ima razlike između difuzije i komunikacije. To je rekao Abraham Moles: »Svjetlosna slika je jednosmjerna«. To je difuzija. Kad se na ekranu pojave čak i neki značajni ljudi, moguća je svaka vrsta nepoštovanja. Znači, tu nema onog hipnotičkog odnosa. A ako smo mi direktno pred jednim predavačem ili govornikom, obično ne možemo ispoljiti nikakve znake nepoštovanja. Ali, pošto je kod difuzije televizijske slike ta jednosmernost uspostavljena, i pošto ljudi u kuhni ili u svojoj sobi, uglavnom mogu da se ponašaju dosta slobodno, onda niko živi ne može da ih spreči, osim tetke, strine, generacijskih tih slojeva, da na najučćeniju glavu ne reaguju s nepoštovanjem.

Evo u poslednjem broju »TV-revije« jedan čitalac kaže da je prvi put video jednog književnika na ekranu, da je on uvek verovao da su književnici velik magovi misli, etičnosti, i svega, — međutim, on sad vidi da je književnik jedan sasvim drukčiji čovek, maltene da nije hipnotizer, da nije čarobnjak, da nije vrač, — i on je razočaran. Očigledno, razgovor sa tim piscem nije imao karakter živog predavanja pa je taj gledalac, sedeći na kauču, verovatno o piscu svojoj porodici govorio raznolike vrste nepoštovanja. A kad je pisca čitao u knjizi, tad nije video čulnu sliku autora, i zato se divio golim, posrednim idejama. Prenos bez TV-predstavljanja ne daje ideje, već čulni lik čoveka i to na posredan način. Umesto posrednih ideja iz knjige, ovde na ekranu se vidi posredna čulnost. *Prenosom*. Zato je nužno ovladati i *predstavljanjem* da bi ljudi preko ekrana mogli da pruže i nešto više od svog baburastog nosa ili buljavih očiju.

Sefer kaže da je televizija svoje najjače trenutke imala, u zapadnom svetu, kad je bilo krunisanje engleske kraljice, — da je tad porasla kupovina televizora. Pomenio je i olimpijade. — Ja lično sam kupio televizor posle Olimpijade u Japanu. To je bio jedan azijski *spetacolo*, veličanstveno sve, — golubovi lete, pa vatra gori, pa stotine hiljada ljudi, sto nacija, uopšte jedna turistička atrakcija — a skoro kao da si prisutan. To jesu bili živi, čulni ljudi na *prenosu*, ali su učestvovali i u *predstavi*! Još nešto: kad god odem na fudbalsku utakmicu, vidim da je to mnogo jače nego kad gledamo takozvani *prenos* fudbalske utakmice. Naime, moja konačna poenta je tu, da je i ta moć prenosa televizije, prenosa događaja, ograničena. Stvarnost je jača od nje, uvek.

Mi smo bili dugo u fazi crno-bele televizije. Moj sin prvi put je otišao na fudbalsku utakmicu, baš u vreme kad smo gledali na ekranu prvenstvo sveta, ono iz Engleske. Ja sam ga tad odveo na utakmicu Crvena zvezda — Bilbao. Lepo jesenje sunčano popodne, zelena trava, crveni dresovi, rozikasti mermer na tribinama — ko parizer, ljudi u čudnovatim šarenim majicama, — i mali mi kaže, kad smo ušli: — Tata, pa ovo je u boji!

Ja ne mislim da će boja, — boja je dobra, ona će sigurno moć prenosa uvećati, ali ne mislim da će ona uspeti da stvori iluziju stvarnosti. — Iako nas ubeđuju da su to najlepše stvari za televiziju, ti prenosi, ja naprotiv tome mislim, da pošto je ta moć prenosa *ipak* ograničena, znači ograničena i kod sportskog, a pogotovu ograničena kada prenosimo intelektualna predavanja — što sam već napred rekao — da bi onda za nas, moć predstavljanja ipak trebalo da bude osnovno pitanje. Jer prenosi nekako stihijski i dolaze, i prolaze, ali moć predstavljanja mislim da je daleko važnija za jedan razgovor.

To sam hteo kao uvodno pitanje, moje nedoumice izvesne, da iznesem.

TOMISLAV SEDMAK

Čini mi se da treba ići od šireg ka užem, od opštih socijalno-psiholoških aspekata televizije kao medijuma. Sigurno je da u određenom stepenu televizija mora da ostane u okvirima već postignute i ostvarene prakse. Na osnovu već postignutog se tek može ići u nadgradnju.

Svaki pokušaj da se prevaziđu potencijali televizijskog medijuma, ili da stvaraoci na tele-

viziji iskoriste medijum suviše ciljano, namećući samo sopstvene predstave i ideje podrazumevajući i sadržaj i način saopštavanja, ostaće bezuspešan. Jer, postoji »ona druga strana«, a to su gledaoci.

Tako se praktična realizacija mora svoditi na relativno usaglašavanje između onoga koji stvara, onoga što je stvoreno i onoga koji to prima. Usaglašavanje se postiže na određenim zajedničkim nivoima, iako je sigurno bolje da to bude na što višem nivou. Ukoliko do ovakvog usaglašavanja ne dođe, nastaje distanca između onih koji stvaraju i onih kojima je to stvaranje namenjeno. Ukoliko je distanca veća, uzajamno neshvatanje na obe strane postaje sve veće, pa time i odbacivanje postaje sve veće. U ovakvom tumačenju postaje mi razumljivija dilema Raše Popova, pošto obrazovna redakcija na televiziji ima i najviše aspiracije, pokušavajući da prenese i složena i vrhunska naučna ostvarenja.

Smatram da je televizija u nas povezana sa pitanjem slobodnog vremena. Međutim, i za svako naše sudelovanje u slobodnom vremenu potrebno je da postoji određeni stepen napetosti, da bi to sudelovanje osmislili i doživljavali kao sopstvenu autentičnu delatnost. Ukoliko nema napetosti onda je naše sudelovanje minimalno, usputno, ili degradirano, bez obzira o kakvoj se emisiji radilo.

Grupno posmatranje televizijskog programa mislim da je u nas još uvek veoma često. Grupa se prema televiziji može odnositi kao prema sredstvu koje im pomaže da poboljšaju komunikaciju među sobom, da bi pojedincima bilo lepše što su zajedno, a ne da bi svako od njih uspostavio isključivo individualni kontakt sa programom. Tako oni u grupi rešavaju pitanje slobodnog vremena i, eventualno, pitanje nedostatka tema. Sigurno je da i u grupnom gledanju postoji skala sudelovanja. U grupi postoje i oni koji bi želeli da se čuti i oni koji stalno nešto komentarišu, pa čak i jedva čekaju da se ugasi televizor da bi mogli da razgovaraju. Iako ovakav način gledanja televizijskog programa ukazuje na smanjeno poštovanje onoga što se prikazuje, ipak ne treba zaboraviti pozitivno socijalno značenje baš ovakvog odnosa prema televiziji kao medijumu, jer se time doprinosi socijalizaciji, a osujećuje se alijenacija, ta velika dilema naše sadašnjosti.

S druge strane, može postojati pojedinac, usamljenik koji gleda televiziju. Pojedinac koji pristupa televiziji sa namerom da gleda određenu emisiju, u određeno vreme, on već una-

pred poseduje takav stepen napetosti i pripremljenosti da se može reći da se u ovakvoj situaciji postiže maksimum televizijske efikasnosti. Gledalac sa svoje strane donosi određeno poštovanje za ono što se prikazuje, čime se u najvećem stepenu gratifikuju ideja i trud stvaralaca. Istovremeno ovakav pristup televiziji prevazilazi, ili predstavlja ekstrem načina kako se shvata i koristi slobodno vreme. U ovakvom susretu se postiže maksimalna osmišljenost svega što je obuhvaćeno fenomenom televizije.

Pojedinac koji posle paljenja televizora ostane za njega prikovan sve dok se na ekranu menjaju neke slike može predstavljati drugi ekstrem u pristupu televiziji. Iako se može reći da je Kaplan (Kaplan, Donald M.: Psihopatologija gledanja televizije) preterao, sigurno je da ovakav posmatrač niti oseća programom uslovljenu napetost, niti sudeluje u tome šta se odigrava. Ovakav gledalac samo produbljuje svoje osećanje praznine i alijenacije.

U ovom slučaju bi bilo idealno, praktično terapijski efikasno, kada bi televizijski program uspeo ovako ekstremnog posmatrača da pokrene sa mrtve tačke prema napetosti, prema doživljaju sopstvene delatnosti, do što potpunijeg sudelovanja u onome što se odigrava u tom vremenu.

Posebno pitanje televizijskog programa je određenost u vremenu i izvesna neponovljivost. To u sebi nosi blage oblike prisile, što je u manjoj ili većoj meri u suprotnosti sa punim doživljajem slobodnog vremena. Da bi se gledala željena emisija, mora se organizovati i vreme. Ukoliko se propusti prilika, praktično se gubi mogućnost da se ta emisija vidi. Po ovome se televizija veoma razlikuje od štampe i bioskopa, gde je veća sloboda u iskorišćavanju vremena. Novine se mogu čitati kada to čitaocu odgovara, u bioskop se može otići posle sat-dva, ili posle dan-dva pa se time u slobodnom vremenu doživljava veći stepen lagodnosti i neobaveznosti.

Televizija postavlja pred gledaoca veliki zahtev organizovanja vremena, što se ne može baš uvek opravdati sadržajem prikazanog programa.

Pretpostavljam da većina gledalaca u nas prihvata televiziju kao sredstvo za komotno i opuštено ispunjavanje svog slobodnog vremena. Takvim opuštanjem se osposobljavaju za sutrašnji rad. S tačke gledišta prosečnog zdravlja ovo je povoljan način prihvatanja televizije. Zbog toga, mislim, ne treba se ljutiti na

RAZGOVOR U REDAKCIJI

gledaoca što se tako komotno odnosi prema televizijskom programu.

Nadam se da će biti prilike da kažem, kasnije, nešto i o primeni psihijatrijskih tema na televiziji.

RAŠA POPOV

Pomenuli ste »rasejanu pažnju« gledalaca. Da li to znači da ako gledaocu koji ima »rasejanu pažnju«, napravimo programe gde su sve strašno važne činjenice naređane jedna za drugom, velikom brzinom, — da u stvari takvi programi koji bi mogli dobiti ocenu da su jako naučni, jako intenzivni i »visoki«, da li to znači da oni ne bi stigli do publike? Ili bi gledalac koji ima »rasejanu pažnju« tu ipak »požnjeo« ono što mu treba? Da li bih mogao to tako da pitam? To je problem svih ljudi koji prave televizijske emisije. Da li može da stane pedeset jakih činjenica u emisiju, sedam jakih činjenica, da li to treba razrediti, zgusnuti?

DUŠAN RADOVIĆ*

Ja bih pre svega pokušao da nešto kažem o pitanju koje je Raša postavio, — ono je vrlo zanimljivo. Ja nemam odgovarajuće obrazovanje ni mogućnosti da lako te stvari formulišem, ali ću pokušati onako kako umem.

Meni se čini da jedino što na televiziji postoji, i što bi trebalo da postoji, to je *način*. Mislim da je *način* jedino pravo sredstvo uticanja. To bi neko sigurno umeo bolje da obrazloži, ali mislim da je sva veština i sva sugestivnost u načinu. Ja čak mislim, — biću malo slobodniji pa ću reći da se čak i »lažne« činjenice, i neistine, mogu podrediti jednom pravom načinu, ili kao što jedan moj prijatelj kaže: — Sve što se lepo kaže, to je istina. I mislim da je televizija pod velikim opterećenjem da hoće da govori istine, — naravno, do njih nije teško ni doći, — a mislim da je veoma mnogo zanemarila *način*. Ja pretpostavljam da psihološki, intelektualno, svejedno kako, samo se načinom može vršiti presija na ličnost, na gledaoca, i samo se jednom magijom, sugestivnošću, može on na najbolji način uključiti u proces određenog mišljenja, bez obzira na rezultat. Mislim da bi to bilo veoma važno, kao što je, pretpostavljam, kod dece veoma važno *aktivirati* ih, ne misleći odmah na rezultat, odnosno, moglo bi to aktiviranje gledalaca već da bude jedan rezultat kojim bismo mogli da budemo zadovoljni.

* Diskusija Dušana Radovića nije autorizovana.

S tim u vezi smatram, da imamo čitave komplekse programa u kojima ništa nema od načina, a ima mnogo od istina, i mislim da su to najdosadniji programi, i programi s najmanje efekta.

Ja sam pokušao da čitam ovu knjigu; ona me je impresionirala. Onoliko sam je shvatio koliko sam mogao; ona mi se veoma sviđa. Međutim naravno, malo sam se uplašio od tolike stručnosti, malo sam se osećao kao pred psihijatrom, jer sam radio na televiziji, razmišljao o televiziji, bavim se televizijom, i tu sam mogao i o sebi kao uredniku, ili autoru, da saznam neke stvari koje nisam znao.

Jedna od stvari koju bih hteo da kažem jeste: čoveku se savetuje da ne govori kada nema šta da kaže. I bilo bi veoma dobro i korisno kad bismo imali i takvu televiziju: da ne postoji onda kad nema šta da kaže. Međutim, vi znate kako televizija počinje, — ona počinje time što je izmišljena tehnika, a ona, opet nije izmišljena, recimo, povodom odlaska čoveka na Mesec — što bi moglo da bude odličan povod da se izmisli televizija, nego je ne vezujući se baš za neki povod, u datom trenutku tehničkog napretka ona nastala. E sad, znači, imamo tehniku, imamo vreme, imamo ljude koji rade na televiziji. To je, eto, taj osnovni razlog da postoji televizijski program. S jedne strane, mislim; s druge strane, imamo gledaoce.

Dakle, što televizija vrlo često nema *razloga*, i nema šta da kaže — mislim da to stvara bolesti o kojima govori ovaj Kaplanov tekst. Tu nam se televizija pojavljuje kao industrija, — to ne može niko zaustaviti, ali verovatno da se nad tim problemom može razmišljati.

Jer, pazite, — da malo jasnije kažem. Najinteresantnije stvari na televiziji bile su *izvan* postojećeg programa, ono što smo najlepše gledali na televiziji, bilo je *izvan* postojeće šeme — počev od prenosa sa Meseca, do pojedinih fudbalskih utakmica, do nekih neplaniranih događaja društvenopolitičkih, itd. Znači, sve što smo videli na televiziji, ono što nas je najviše uzbuđivalo, bilo je *izvan* postojeće šeme. A postojeća šema, to je, u stvari, činjenica da televizija postoji i da ona *mora* da govori, i da postoji i onda kad za to nema nikakvog razloga.

Vidite, sastanu se ljudi u redakcijama, ili u kolegijumima, i sad treba da *izmisle* televiziju. I sad je, stvarno, pitanje sreće, ili individualne sposobnosti, ili dobrog sastava ekipa, da se stvarno nađu pravi razlozi za televiziju. A mogu lako i da se ne nađu. Ako se ne nađu razlozi za televiziju, onda mora gledalište da oboli.

Ta dokolica, mislim, taj nedostatak: nemam šta da ti kažem, ali ajde, kad si tu već... Kao što u vozu od Beograda do Zagreba sa saputnicima moramo da razgovaramo, da nam prođe vreme, — tako i televizija, uglavnom, ovakva kakva je, postoji zato da nam prođe vreme.

Ja bih naveo neke primere. To su najčešće tzv. serijske emisije. Serijske emisije su veliko opterećenje televizije, jer se njima vrlo često ne zna ni povod, a još češće, ne vidi im se kraj. Tu ne postoji logika, kad će se one završiti. Recimo, ja ću da uzmem jednu emisiju, ne želeći ni o njoj ništa loše da kažem. Mnogo puta sam, naime, gledao emisiju Televizijska pošta; to je jedna ustaljena emisija. — Ja veoma cenim (prisutnog) kolegu Plavšića, stvarno veoma ga cenim, i sa pažnjom ga slušam; međutim, mislim da tu imamo primer jedne iznuđene emisije, — iznuđene emisije u tom smislu što ona *nema* uvek pravog povoda. Naravno, o televiziji se može razgovarati na mnogo načina, i prema tome, bilo bi neke logike u tome da se o televiziji svakog dana može razgovarati. Međutim, onako kako sam ja pratio i doživljavao tu emisiju Televizijske pošte, meni se nije uvek činilo da za nju ima razloga.

PRVOSLAV PLAVŠIĆ: — Ima termin.

DUŠAN RADOVIĆ: — Ima termin, dabome.
Ima termin.

S tim u vezi treba napomenuti i to da tzv. planirane emisije imaju svoje trajanje, a to trajanje nije uvek usklađeno ni sa sadržajem ni sa metodom. Prema tome, o televiziji bi moglo zanimljivo da se razgovara i *dva sata*, ali TV—pošta ima — koliko? — *polu sata*. Ona, opet, ima nekih razloga koji nisu uvek jasni, da tu pozove predstavnike raznih televizijskih ili društvenih struktura, ili profesionalnih, pa možemo već da pogađamo koliko će ko reći, a nije teško pogoditi ni šta će reći.

I tako, to je posao koji se otaljava bez strasti, bez gorčine, bez otkrića, — mislim, to je jedna od emisija koje spadaju u program za koji ja, ovako uslovno hoću da kažem da nema povoda.

I mislim da je to opasno.

Pazite, s druge strane, televizija je, naravno, isprovocirala čak i mene, da napišem neke televizijske emisije, i tu je njena velika šansa, pored svega ostalog. Da ne govorim o tim dokumentarnim televizijskim emisijama, o prenosima itd., — što je, mislim, izvan ovog razgovora. To je isuviše jasno i očigledno. Ali, mislim ova

pravljena televizija, ona je pod velikim znakom pitanja, zato što njeni koreni, njeni osnovi nisu razjašnjeni.

Recimo, vi ste mogli komotno da kažete da ne treba emitovati televizijski Dnevnik kad nema vesti. I narod bi to odlično primio. Recimo, ja sam od onih koji pasionirano gledaju televizijski Dnevnik. Pa ipak, možda bismo mi voleli da čujemo senzacije, ali me mislim da se radi samo o senzacijama, nego bismo voleli bilo šta da čujemo što ne znamo a što bi moglo da bude za nas zanimljivo. Međutim, najčešće je televizijski Dnevnik emisija koja mora da nas razočara. E, u tom smislu mislim da ne bi trebalo emitovati televizijski Dnevnik kad nema šta da se kaže. Drugim rečima, to bi trebalo da bude neka vrsta upozorenja televiziji, ili da se potrudi da ima šta da kaže, ili da se prihvati ovo — iako bi sigurno bilo senzacionalno — pa da se kaže: Izvinite, danas neće biti Dnevnika. Jer oni otprilike to i kažu. Recimo, kad dođe subota i nedelja oni kažu: Danas nije bilo nekih zanimljivih događaja. — Naravno, oni su stvar mnogo upostili, — zna se šta oni misle pod »zanimljivim događajima«. I onda, iako nije bilo događaja, oni nam pričaju o nekim događajima.

Mislim, dakle, da je velika veština i velika mudrost otkriti razloge televizijskom programu.

Sad, naravno, notorna je stvar da ako nam je gledalište uspavano u ovom smislu, i bolesno, očigledno da je neko za to »kriv«, — verovatno su to oni koji su autori televizijskog programa. E sad, onoliko koliko su uspavani televizijski gledaoci, morate pretpostaviti koliko su u nekom *pravom* smislu uspavani i kreatori televizijskog programa.

Ja vam mogu reći kao urednik — i mislim da se to ne odnosi na Beogradsku televiziju, nego na televiziju uopšte — mogu vam reći, kao urednik i član kolegijuma kulturnog sektora gde sam radio, da *nema te sile* koja nešto u programu može promeniti. Mislim, najmanje logika i najmanje argumentacija tu mogu da utiču. Postoji neka sila u samoj televiziji koja je jača od svake logike i svake argumentacije. Mislim, da ne govorimo sad o tome da li će ići kviz Lole Đukića ili kviz Miće Orlovića, ili će ići zagrebački kviz, — u tom smislu je moguće birati, i te dileme se na televiziji rešavaju.

Ali, televizija je činjenica strašno tvrdoglava, čelična, jer je očigledno da se ljudi na televiziji *toliko bave tim komplikovanim mehanizmom realizacije* programa, a pošto su oni istovremeno

i na neki način autori programa, i pošto je to tako, onda se vi osećate bespomoćni, ako imate nekih želja i ideja, i isto tako gledate pred sobom neke bespomoćne ljude.

Hoću da kažem da se televizija *strašno* sporo i teško može menjati. Bilo bi zanimljivo otkriti zašto je to tako, i istovremeno otkriti, postoji li neki način da se ona brže menja. Kad kažem teško menja, to ne znači da ja optužujem te ljude da oni nisu za promenu, nego oni nemaju moći da se tako ponašaju, oni nisu toliko slobodni da bi mogli jedan argumentovan podatak ili činjenicu da prihvate.

Mislím da je vrlo zanimljiva još jedna tema, naime pitanje odnosa prema televiziji. Prosto je neverovatno koliko se ignorantski, nestručno, laički itd. celo društvo odnosi prema televiziji, počev od najviših političkih vrhova, pa do intelektualaca. Teško čoveku, koji bi hteo da se bavi nekim problemima naroda, ili problemima umetnosti ili ne znam čega, ako je toliko gadljiv da ne gleda televiziju, ili nema vremena da gleda televiziju. Po tome kako se rešavaju neka kadrovska pitanja, pa onda po tome ko o televiziji piše u novinama, po tome vidíte da je to jedna degradirana kategorija uprkos tim užasnim matematičkim ciframa o tome koliko ima televizora i koliko ljudi gleda televiziju itd. Vi vidíte da je veća drama u našem društvu kad se bira direktor Jugoslovenskog dramskog pozorišta nego kad se bira direktor Televizije. Kad se bira direktor Televizije tad uopšte ne primećujete da nekoga interesuje ko će biti direktor Televizije. Međutim, uzmuti se čitav grad, mnogi društveni slojevi se uzmute kad se postavi pitanje ko će biti direktor Jugoslovenskog dramskog pozorišta, jer se smatra da je to *važno*, da ima razloga da se o tome brine itd.

Međutim, televizija je čudna stvar, ona se računa, ovako, kao zabavna štampa.

U tom smislu u našem društvu postoji neki čudan elitizam, u pravom smislu reči: da se društvena i intelektualna elita ne bavi *najvažnijom* stvari u oblasti intelektualnog opštenja. Ja ne vidim važniju stvar nego što je televizija. Vi biste sad, recimo, mogli da ređate imena niza naših intelektualaca koji su veoma aktivni na nekim planovima društvenog života, međutim, oni se nikad nisu izjašnjavali o televiziji. I verovatno da bismo imali *bolju* televiziju, odgovorniju, nešto savesniju itd., da postoji velika društvena pažnja u odnosu na televiziju i njen program. Izuzev nekog dnevno-političkog čistunstva, da tako kažem, na koje se veoma mnogo obraća pažnja, — pre svega na televizijski Dnevnik, pa na neke emisije koje

se dotiču tekućih političkih zbivanja, u odnosu na druge probleme ne postoje nikakve analize, nikakva pažnja se televiziji ne posvećuje. Nije se još desilo da na televiziji bude skandala u vezi sa televizijskim programom, a rekao bih da je moglo da ih bude. To je za mene neverovatna stvar.

Kao što je cela situacija televizije paradoksalna, tako mislim da bi, recimo, novinska kritika mogla da ima *najvećeg* uticaja na televizijski program. Ne forumi, ni naučnici, ni časopis »Kultura«, ni bilo ko drugi, već novinska kritika. Ona je otprilike na istom nivou, ona »barata« sa istim ljudima kojima se televizija obraća. A isto tako, mislim da su televizijski autori, i šefovi, najosetljiviji na novinsku kritiku, i uveren sam, ma koliko to paradoksalno zvučalo, da bi novinska kritika mogla da ima najveći uticaj na televizijski program. Međutim, ona je gora nego što je televizija. Vi niste mogli u našim novinama pročitati neku analizu, jedan prikaz vremenskog trajanja, postojanja televizije. Niko od njih ne vodi beleške ni takve kakve vode sportski novinari. Vi ne biste mogli od jednog novinskog kritičara da dobijete podatke, recimo analizu programa televizijske drame, ili analizu kvizova za poslednjih sedam godina. To sportski novinari rade; međutim, novinski kritičari televizije se takvim »stvarima« ne bave. Žao mi je što tu nisu kolege novinari, vrlo rado bih im to rekao. Mislim da je naša novinska kritika gora od televizije, pogotovu što je nekada navijačka, neprincipijelna, kompromisna itd. A smatram da bi ona mogla da bude vrlo efikasna.

Najzad, jedna notorna stvar, to je monopolizam televizije u ovakvim društvenim uslovima kakvi su naši. Naša televizija je *osuđena* na neke ljude, ti ljudi osuđuju program na sebe, i tu takođe ja ne vidim nikakvog rešenja. Vi nemate mogućnosti da brzo i efikasno otklanjate sa programa ljude za koje se brzo utvrdi da ne umeju da rade, da otklanjate istrošene ljude, da otklanjate ljude koji se ponavljaju itd. Oni su *službenici* televizije, svaki od njih mora svake godine biti zadužen za određen broj emisija.

Ja, na žalost, nisam na nivou ove knjige; govorim vam kao jedan redov sa fronta, nemam nikakav profesionalni čin. Mislim, naime, da bi nešto krupno moralo da se desi u organizaciji same televizije da bi ona mogla tog balasta da se oslobodi. Bilo bi neukusno navoditi ljude koji televiziju opterećuju svojim prisustvom, — a oni su *neminovni*. Oni se ne mogu ukloniti, nemoguće im je oduzeti pravo da rade, a pošto rade, to se iskazuje u određenim rezultatima.

To nije slobodan aranžman, još uvek se televizijski program ne kreira na osnovu *ponude* ideja, i autora. On se pravi na osnovu zatečenih ljudi i onoga što oni misle da bi trebalo raditi uz neke dogovore. I mislim da velika opasnost postoji od ovakve činovničke televizije kakva ona sada mora biti. Sama bi televizija, po mom mišljenju, morala da se *brani* od toga.

Naravno, i ona se nalazi pred nekim socijalnim problemima, ne zna šta će da radi sa ljudima itd., ali ipak, bilo bi neke logike u tome da se vidi šta ćemo da radimo sa tim milionima ljudi koji nas gledaju, pa da malo zanemarimo tih desetak ili dvadesetak ljudi čije bi probleme trebalo rešiti.

PRVOSLAV S. PLAVŠIĆ

Budući da nije mesto ni vreme da se upuštamo u neke pojedinosti u raspravi o televiziji, pokušaću da skrenem pažnju ovog skupa na nekoliko, po mojem mišljenju, važnijih opštih određenja televizije, a sve to uz dužno poštovanje ostalih mišljenja i uz nadovezivanje na zanimljive opazaje Duška Radovića.

Osećam potrebu da ponajpre pohvalim potez časopisa čiji je jedan specijalan broj dospeo u povod ovog razgovora izražavajući svoje zadovoljstvo što se neko i na taj način pozabavio televizijom makar i deceniju i po pošto je ona u nas zasvetlela. Nažalost nevelik je broj domaćih autora koji su je sagledali ovde kao sasvim naročit socijalni fenomen našeg vremena kao što je i inače mali broj ljudi koji se bave televizijom na donekle uopšteniji da ne kažem teorijski način.

Pozvani smo da govorimo o *televiziji danas* ali to me upravo i navodi da već na početku podsetim da je televizija kao ideja pa i u smislu elementarnog tehničkog rešenja relativno stara — možda i starija od nekih drugih savremenih opština koja su se ipak brže i ranije razvila od televizije, mada se baš ona uvek uzima kao primer burne ekspanzije jednog medijuma. U čemu bi onda bila novost televizije i zašto je ona fenomen današnji? Rekao bih da se on sastoji gotovo isključivo u njenoj *socijalnoj prirodi* i začuđujućoj sinhronizaciji sa značajnim segmentom potreba modernog čoveka. Pre više decenija ona nije ni mogla dobiti takvo *društveno ubrzanje* ni tako ozbiljan i tajnovit *smeštaj u životu pojedinca*. Mislim, dakle, da televizija nije nekakav luksuz savremene civilizacije već jedna istorijska tačkica u razvoju ljudskih civi-

lizacija uopšte. Nije se ona rasprostrela zato — kao što pokušavaju da objasne neki autori — što se u određenom trenutku nagomilavanja tehničkih predznanja omogućava pojava takvog »trotačkastog medija« koji prenosi izvanredno brzo, bez posrednika, na velike daljine i velikom broju ljudi izvesne poruke, već stoga što je ljudska potreba za opštenjem sve više uzimala maha pobuđujući savremenog čoveka na reorganizaciju svojeg bitisanja. U tu potrebu duboko verujem a saznanje o njenom daljem rasplamsavanju me ispunjava radošću. Bio bih spreman da se živo zauzmem za ovu pobudu u jednom razgovoru o tome kakve će biti ljudske komunikacije kroz jedan vek ili nešto više. Čini mi se da će upravo ta potreba za opštenjem, koja je imanentna ljudskoj prirodi, dovesti do razvoja novih, sve savršenijih opština, koja će, međutim, po mojem mišljenju, morati da imaju sasvim drugačiju ulogu nego neka sredstva koja danas koristimo.

Ovako intenzivna potreba za komunikacijom, koja je svojstvena svakom čoveku, a još se ojačava u procesu socijalizacije i u toku razvoja individue, ako se nekontrolisano izivljava — što donekle omogućuje današnja televizija (ovde ne govorim o pojmu »nekontrolisanosti« u smislu društvene kontrole, naprotiv) — može dovesti do jedinstvene *implozije komunikacija* u ljudskom društvu. Eto nas tako na ivici socijalne patologije. Zalažem se za *psihološke dimenzije kontrole* koja ostavlja ličnosti dovoljno slobode koja je opet u skladu sa samoaktualizacijom osobe a ova je nezamisliva bez opštenja. Televizija je danas stigla dotle da najčešće preporučuje svojim gledaocima da u slučaju neslaganja sa njenim programom isključe prijemnike što je najbesmislenija varijanta, podjednako neprihvatljiva i za one koji bi mogli da isključuju kao i za one koji bi mogli biti isključeni. Obe strane, zahvaljujući najviše baš saznanju da se komunikacija mora nastaviti, kao da prete jedna drugoj. Ostavimo za sada po strani otkuda to da se javljaju »dve strane« (u opštenju uvek postoje dve strane, ali ovde ne mislim na njih).

Bilo bi zanimljivo kada bismo večeras mogli ponuditi nekoliko varijanti *redefinicije televizije*. Mislim čak da je to nužno i da moramo započeti s tim. To je neophodno već i stoga što bez valjanog modela i zamisli ne može da se podigne vrednija građevina za smeštaj humanih potreba. Možda je pretenciozno upoređivati to sa etikom ali neka mi bude dopušteno samo da ukažem da u moralu uvek imamo pred sobom određeni lik kojem težimo uz nastojanje da nađemo saglasje između elemenata društvenog zahteva (»morati«) i činilaca sopstvene odluke i pobude (»hteti«).

Za sada kod televizije je najizvesnija njena *institucionalnost* i ja u stavovima nekih sagovornika večeras prepoznajem da i oni misle o njoj. Televizija je, dakle, institucija u užem smislu reči, i tu činjenicu ne bismo smeli izgubiti iz vida. U nekim neobaveznim i šali sklonim razgovorima ja sam prikazivao televiziju kao jednog ogromnog dinosaurusa, sa malom glavom i velikim telom, koji je odnekuda stigao a svet se skuplja oko njega da ga bolje vidi, a on, zbog male ali visoko dignute glave, gazi sve oko sebe i ide neznano kud kroz tu masu. Svetina se, međutim, i dalje skuplja mada u travi ostaju crveni tragovi krvi. Ovde su pominjani i neki formalni činioci te institucionalnosti, koje ne treba zaobići makar i stoga što se iza nje kao iza kakvog imaginarnog ali stvarno moćnog tenka kriju neki od par hiljada ljudi okupljenih npr. oko RTB, pripucavajući povremeno ali ne promaljavajući glavu pritom. Primetio sam da ima tu i onih koji se primetno identifikuju sa takvom institucijom braneći je i onda kada se ona ponesu drugojačije od onoga što oni smatraju ispravnim. Trenutak je da pomenem i opasku da televizija, iako institucionalizovana, omogućava demokratizaciju opštenja ali — dodaću i to — postoji i »avaj-odgovor« — kakva je to demokratizacija u kojoj jedan za mikrofonom stoji nasuprot miliona.

Jedna druga dimenzija čini mi se da nudi znatne šanse televiziji u njenom razvoju — to je njena *funkcionalnost* (nasuprot nefunkcionalnosti kojim je takođe zasićeno ljudsko opštenje). Malopre je ovde bila pominjana serija a ona je, po mom mišljenju, tipična izmišljotina televizije. Postojale su serije i u drugim sredstvima masovne komunikacije, ali televizija je potvrdila seriju kao nešto veoma specifično i svojstveno njoj samoj. To dolazi otuda što je televizija nužno i prirodno, možda i na svu sreću, fenomen svakodnevice kao što je i opštenje neprekidno mada se njegovi vidovi smenjuju. Kao što čovek želi da svako jutro vidi svojeg suseda i rekne mu »dobro jutro, komšija«, tako on prihvata sličan aspekt funkcionalnosti televizije i svako veče želi da kaže »dobro veče Buludža... (ili Alison, Maklaude, gospodine Foka, majstor-Lale...), da se sretne ponovo sa svim junacima popularnih i banalnih serija. Možda zato neki i kažu da je televizija »banalna stvar« što nije bez određenog smisla. S druge strane možemo zapaziti da savremena komunikacija, čak i ona interpersonalna, postaje sve više »funkcionalna« jer se gube mnoge veze koje nemaju tu dimenziju. Ne znam da li ćete se složiti sa mnom ako primetim da danas čovek često odlazeći kod prijatelja ne kaže »Evo, došao sam malo da vidim šta radiš i kako si« nego uzme put pod noge ili

telefon u ruke da bi uspostavio vezu sa onim sa kojim nešto radi, dogovara se i sl., dakle onda kada treba nešto (funkcionalno) da obavi. Tu vidim jednu od opasnosti ovakve civilizacije, u kojoj značajno mesto zauzima televizija, opasnost od izvesne *dehumanizacije* u kontekstu svođenja veza među ljudima na tipično funkcionalne veze. Ovo je, ipak, samo jedna od uzgrednih opaski i bolje je da se ona osporava nego da se izgubi iz vida. Smatram da svako opštito mora poći korak dalje od usko definisane funkcionalnosti ubacujući se više u psihološke prostore učesnika u komunikaciji.

Ako u ovom pravcu zamislimo (re)definiciju televizije, pridajući takvom pristupu poveći značaj, naći ćemo se na tragu nešto drugačije *upotrebe televizije*. Govorio sam i pisao nedavno o potrošnji kulturnih dobara, smatrajući i televiziju delom te kulture, a mislio sam pritom da i apercipija i potrošnja takvih kulturnih dobara odnosno »življenje« tom vrstom kulture veoma mnogo zavise od toga kako je locirana televizija u socijalnom kontekstu. Dodacu odmah da smatram da je ona i kod nas kao uostalom na mnogim drugim mestima, čak u većini zemalja, pomalo ili podosta pogrešno locirana i bar za nijansu *pomerena od osnovnih pravaca interesovanja individue i njegovog sistema vrednosti*. Gledaoci bi uvek želeli da vide na televiziji mnogo od onoga što inače vole i u životu svojem sreću i meretko se čude zašto televizija insistira baš na onim porukama koje oni mahom i ne očekuju.

U lošoj upotrebi televizije vidim jednu od opasnosti i za nju samu i za čoveka jer ona, iako nastala zbog komunikacije, u izvesnom trenutku postaje i nešto drugo, nešto kao hobi. Ima već i kritičara i člankopisaca koji smatraju da je gledanje televizije nekakav hobi smešten u slobodnom vremenu i uporediv npr. sa pečenjem, štrikanjem, sakupljanjem salveta... Mnogi gledaoci i sami poneti ovakvim tretmanom televizije stavljaju svoj kontakt sa njom u isti rang sa ovakvim aktivnostima. U svojim upitnicima neki istraživači komunikacija čine to isto. Pitaćete zašto naglašavam da ima onih koji već sada televiziju trpaju u hobije. To mi je palo u oči zato što mi se učinilo da je neprirodno da se stvara odnos prema samoj televiziji iako je očekivano da će se pre svega vaspitavati odnos prema sadržajima i prema nosiocima neke komunikacije. Televizija to zna pa se i ona nekad javlja u ulozi društvenog arbitra.

Osećam potrebu a kao psiholog i obavezu, da nastavim da raščlanjavam opštenje u ovom smislu i da ukažem da se u interakciji o kojoj go-

vorimo menja drugi član i to na taj način što sa njim uspostavljamo vezu a on nam je ustvari nepoznat. Televizija bi se mogla onda označiti i kao snažan činilac INICIJACIJE NOVIH INTERESA U INTERAKCIJI što bi već samo po sebi bilo vredno poštovanja. U najjednostavnijoj shemi komunikacije — u situaciji kada razgovaraju dva čoveka koji se međusobno vide i čuju, uvek je drugi član u shemi »poznat« (pa makar i da ne znamo ništa o njemu, on je tu). Opštenje, to je poznato, nije isključivo vezano za verbalne simbole nego se veoma često odvija neverbalizovanim znacima i to ne samo u neposrednoj komunikaciji nego i preko sredstava masovne komunikacije. Takvo sporazumevanje »poglavito bez reči«, inače veoma rasprostranjeno u našem narodu, televizija gotovo zanemaruje iako je psihološka vrednost tako odaslatih i primljenih poruka nekada i veća i trajnija od mnogih drugih. Jedan moj prijatelj, inače mlad pisac koji uvek nešto izmišlja, mesecima već posmatra program iako je ton u njegovog prijemnika pokvaren, i smatra da je to veoma zanimljivo, da to liči na ono kada čovek sa prozora posmatra ljude kako se vrzmaju okolo, pozdravljaju ili nešto vuku. Veoma stari gledaoci koji ili ne čuju ili, što je češće, ne razumeju ono o čemu se govori na televiziji, *gledaju ljude* na programu i ne dosađuju se beskrajno zahvaljujući tome što mogu da razumeju smisao njihovog opštenja ili zabavljajući se otkrivanjem njihovih veza, karaktera, namera. Televizija tada zamenjuje šetnju, pogled kroz prozor, provirivanje kroz plot. Ne bismo, međutim, smeli izvući nedvosmislen zaključak o PODSTICAJNOJ FUNKCIJI televizije u ljudskom opštenju samo na osnovu saznanja da čovek nikada ranije nije toliko i na taj način opštio sa tolikim brojem nepoznatih ljudi prema kojima do tada nije imao nikakav stav i za koje se nije interesovao. Rekao bih pre da televizija i ne razvija prava »komunikološka interesovanja« ali se javlja kao značajan činilac inicijacije takvih interesa u čoveka.

Protiveći se svodenju televizije na hobi, gde bi se ona javila kao »mašina za mlevenje vremena«, što reče neko, ponovo podvlačim da ona počiva na primarnijim pobudama ljudi. U jednoj diskusiji je primećeno da je televizija »žvakaća guma za oči« — ako toga i ima onda se tako nešto javlja iz pogrešne i nehumane upotrebe televizije za koju smo svi donekle krivi. Izražavam zato bojazan da se televizija u nekom trenutku javlja kao ULJEZNI PRODUKT MODERNE PROIZVODNJE I POVEĆANJA SLOBODNOG VREMENA koje se opet prepušta novim organizacijama pa i institucijama čiji istraživači briljantno uspešni, otkriva-

ju i najmanje pukotine i međuprostore u vremenskoj dinamici života pojedinca da bi ukazali svojim direkcijama gde se može plasirati ovo ili ono. Mnogi drugi oblici ljudskih interakcija, možda i humaniji i »kulturniji« od televizije ali slabije organizovani gube deo svojih šansi dok televizija buduću da predstavlja VEOMA SPRETAN SOCIJALNI MEHANIZAM i dobro organizovanu instituciju, uspeva da se nametne u jednom ogromnom vakuumu pa je zato pokadšto i doživljavamo kao »uljeza«.

Trebalo bi govoriti i o KULTURI TELEVI-
ZIJE uopšte. Na neki način televizija mi ustvari liči na jedan ogromni kažiprst. Ona istovremeno vodi čoveka na određeno mesto — to je jedna od njenih funkcija, doduše nedovoljno naglašena — ali, s druge strane, javlja se i kao izuzetno snažan mehanizam MANIPULACIJE. Ograđujem se odmah od dnevnog tumačenja pojma manipulacije jer ga shvatam mnogo šire i sa mnogo više psihološkog u sebi nego što se to najčešće smatra. Manipulacija ima raznih ali čim ona postoji, čim postoji neko ko treba da ocenjuje kako ljudi treba da opšte međusobno, onda postoji i artifičijelnost i element prisilnog izbora poruka i sagovornika, itd. Posmatrao sam ljude koji se tek danas intenzivno uključuju u opštenje preko modernih sredstava a spadaju možda u neke subkulturalne delove populacije, kako biraju ta opština kao INDIKATORE svojeg uključanja u savremenu kulturu (da ne kažem »masovnu kulturu« o kojoj se u poslednje vreme dosta govorilo). Tako se stvara mehanizam i posredništvo tih opština ali samo u smislu uže funkcionalnosti za postizanje DRUŠTVENOG STATUSA. Tek kada se nečiji talent, sadržaj saopštenja i sl. kvadrira ili bolje reći PONDERIŠE televizijom, pločom, radijom, javljaju se »pravi« efekti ali posle toga često nestaje i prvobitne motivacije za uključivanje u modernu komunikaciju. Drugim rečima, time bi takva motivacija bila iscrpljena a takvu situaciju bismo mogli označiti kao veliku svojevrstu i do danas nepoznatu društvenu opasnost. Istini za volju moram dodati da se takvo nastojanje ne bi smelo osuditi kao neprirodno. Ja bih čak dozvolio da ljudi dolaze pred kamere, mašu i osmehuju se svojim blišnjima otuda.

Pomenuo bih nešto i o ESTETICI TELEVI-
ZIJE, tačnije rečeno, samo o jednom elementu te estetike jer ona ima i mnoštvo drugih aspekata o kojima ja ne mogu govoriti jer su oni zapretni tako da ih samo dobri znalci mogu eksplicirati mada ih svaki gledalac naslućuje. Trenutno postavljam samo ovo pitanje — kuda nas televizija u većini slučajeva vodi i šta želi

da nam prikaže? Nesumnjivo je da ima segmenata stvarnosti kojima baš ona treba da se bavi i to na onaj način koji najviše koristi njena specifična preimućstva. Ilustrovaću to pitanje primerom iz razgovora sa jednim mladim televizijskim rediteljem koji je shvatio da npr. delo Leonarda da Vinčija možemo raznim medijima prikazati na različite načine — možemo prikazati njegov rukopis, njegove skice, slike, izgovoriti i analizovati njegove misli, zadržati se na njegovom liku. Sve to možemo učiniti i na televiziji ali ne afirmišući pravu prirodu ovog opštita jer njena je suština u POSREDNIŠTVU U OPŠTENJU i zato, nažalost, nikada nećemo moći da se suočimo sa takvim genijem kakav je bio da Vinči, nećemo moći da VIDIMO kakav je on čovek zapravo, kako govori, da li je smiren i ubedljiv ili nervozan i prek, razgovetan i prijatan, odsutan i zamišljen, itd. Čovek bi, međutim, verujem u to, veoma želeo da ga vidi baš tako, kao čoveka, onako kako to čini u ličnom kontaktu i KAKO DOBRA TELEVIZIJSKA EMISIJA MOŽE DA ČINI ako se to radi — kao što reče Duško — na PRAVI NAČIN. Spoznati taj pravi način značilo bi približiti se suštini televizijske estetike.

Televizija, prema tome, ima svoja ograničenja, koja mi obično ne želimo da prihvatimo, posebno u jednom poletu mašte o svemoćnoj prirodi prilično kompleksnog medija. Takvo ushićenje naročito je karakteristično za ljude sa televizije — oni kao da su i najviše impresionirani i okupirani snagom televizijskog fenomena pa u tom svojem poletu trpaju u tu magičnu kutiju što-šta što tu ne bi ni moglo da pripadne i što ruži i kvari estetiku televizije pa i ne pogada na pravo mesto — pravo u komunikološkom smislu.

Ima li puta ka razrešenju toga? Ja za sada vidim samo jedan idealan (zamišljen) model koji možda nije naročito podesan sa stanovišta sadašnje raspodele funkcija među opštinama i onoga što je u tom saštivu pripalo televiziji, model koji i jeste i nije teško ostvarljiv. Pitanje je, međutim, kome on treba? Najpre da istaknem da bi valjalo ustanoviti i jednu drugačiju funkciju elektronskog čeka u našoj komunikaciji — FUNKCIJU POSREDNIŠTVA koja podrazumeva MOGUĆNOST OBOSTRANOG opštenja i odazova istim kanalom. Bez toga opštenja ustvari i ne postoji. Izvesno je samo postojanje učestalog odašiljanja a ono, s obzirom na sumaciju u psihološkom smislu, prerasta u ZASIPANJE. Predloženi model nazvao sam »MALA TELEVIZIJA« misleći na nju kao na jedan od aspekata budućnosti televizije za razliku od identifikacije njene budućnosti sa npr. video-kasetama

i sličnim dosetkama koje su na izvestan način »televizijske konzerve«, mrtve tvorevine a ja se zalažem za televiziju kao ŽIVU STVAR, kao organizam kao što je ljudska komunikacija po sebi. Sličnost modela sa interakcijom dve ličnosti kao njegovom osnovom mora bar do izvesne mere biti sačuvana. Tu treba tražiti prednosti personalizacije komunikacije bez obzira na broj učesnika. Ima autora koji poriču da se može govoriti o fenomenu publike kada se radi o televiziji, zato što ne postoji svest o prisustvu drugih, ostalih članova komunikacione sheme, ne postoji međusobna interakcija već samo IS-TOVREMENOST opštenja sa nečim.

Zeleo bih da primetim još nešto mada to izlazi pomalo iz okvira onoga o čemu smo hteli da govorimo večeras. Pre izvesnog vremena sam uočio povod za uobličavanje jedne teze proistekle iz pitanja: Kako to da listovi koji se bave isključivo televizijskim programom imaju u nas tako dobru prođu? Oni, doduše, pišu ne samo o programu u užem ili nešto širem smislu nego i o ličnostima koje se na bilo koji način i iz bilo kojih razloga vrmaju oko njega ali ostaje činjenica da im je uvek povod televizija. Samo u Srbiji izlaze dva takva specijalizovana lista sa nedeljnim tiražom od blizu pet stotina hiljada primeraka. Pomnožimo li tih pola miliona sa određenim brojem ljudi u domaćinstvima koja ih kupuju pa onda sve to sa sedam dana kolika je »trajnost« takvih listova (da i ne pominjemo ostale listove koji imaju znatne tiraže i posebne rubrike za televizijski program), dobićemo cifru od više miliona koja bi mogla da označava »broj kontakta« sa tim sadržajima. Složićete se, verujem, da to nikako nije malo a meni se činilo da je komunikološki segment, na osnovu kojeg žive ovi listovi, toliko mali da ja na kraju nisam uspeo da objasnim sebi od čega oni zapravo žive. Taj njihov život je ipak sasvim izvestan. Kako je moguće da postoje stotine hiljada ljudi koji žive samo od te malekriške komunikološke? Našao sam da je moguće objašnjenje u istiskivanju čoveka iz raznih drugih sfera psihološkog angažmana (bez obzira da li je za to kriva urbanizacija, industrijalizacija, arhitektura i organizacija prostora, itd.) bilo iz kojih razloga bitisanja, dakle, izvesno saterivanje u određene rezervate. Sve se to odvija ustvari ne »akcijom spolja« nego »namamom iznutra« pa čovek ima privid da se samostalno i slobodno odlučuje na ono što liči na »igrati se života«. Tako »psihološka realnost« može nadjačati »objektivnu realnost« ili se one mogu smenjivati. Taj fenomen »ulaska u kuće«, plavičastog svetlucanja lica sa ekrana, isključivog čitanja onih štiva koja su u vezi sa televizijom i ličnostima sa programa, i sl. ja bih

privremeno nazvao KUČEVNOST («houn-phenomen») jer tu negde nalazim ono oko čega se integrišu interesi za ovakvom komunikacijom. Otuda je možda i »Gradić Pejton« mogao biti prihvaćen ne samo kod nas nego i u drugih naroda. Jedna porodična i »mala sredina« uopšte, uspeva da zauzme važno mesto u »komunikološkoj strukturi« nasuprot tipično institucionalizovanim sadržajima kojih takođe ima dosta na televiziji. Možda bi trebalo ovaj fenomen i dalje raščlanjavati i eksplicirati postojanje takvog zatvaranja u užu krug odnošaja u kojima postoji evidentna veza sa spoljnim svetom ali takva koja gledaoca zadovoljava onim što on sam može u situaciji gde su lica »uhvaćena« u prostor koji je u njegovom posedu. Psihijatri i psihopatolozi bi mogli reći da je takav odnos izraz izvesne neurotičnosti, izvesnog poraza čoveka u svakodnevnom, savremenom bitisanju, što se sve ispoljava u njegovom nastojanju da on na svoje bunjište dovlači druge i da tek iz te pozicije komunicira sa drugim ljudima uz neujednačenost uslova za opštenje koje imaju oni u odnosu na njega.

IGOR LEANDROV

Ja bih ipak pošao od povoda ovog razgovora, od ove knjige. Ne znam da li je redakcija pokušala da kontaktira sa autorima, da bismo eventualno imali bar jednog njihovog predstavnika ovde. Mislim da je šteta što nikoga od njih nema.

Mislim da je knjiga vredan doprinos, utoliko pre, što se o televiziji — iako se mnogo piše — jako malo kaže. Imamo svega nekoliko knjiga direktno posvećenih televiziji koje se ozbiljno bave televizijom. To je prvo.

Drugo, za mene lično veoma je prihvatljiv pokušaj organizovanja ovih priloga u jedan zajednički koncept (koji odgovara i časopisu koji ga je dao), a koji polazi od teorije informacije. Ja bih tu dodao: i od kibernetike i teorije sistema. Delim mišljenje da upravo takav pristup najviše obećava u izučavanju televizije jer televizija zahteva interdisciplinarni pristup, ona zaista kao fenomen izgleda holistički, ona nosi mnoge elemente, što bi psiholozi rekli, geštalta, i otima se analizi po klasičnim disciplinama, posredstvom kojih smo navikli da razmatramo svet oko sebe.

Što se sadržaja tiče, za one koji se ozbiljno bave televizijom nema mnogo novoga, ali treba reći da su zaista istaknute one najznačajnije stvari, danas veoma aktuelne u izučavanju te-

levizijskog medijuma. Šefer nam je poznat, — pre pet ili šest godina Treći program Radio-Beograda emitovao je njegove priloge o civilizaciji slike; Abraham Moles isto tako: koncept »Mozaičke kulture« je poznat; treći autor, Krampon, daje pregled stanja pravaca istraživanja, jedan inventar, otprilike, kuda se istraživanja kreću. Uz to da kažem, da nam niste mnogo pomogli s Kaplanom čiji ste nam tekst dostavili s knjigom. On polazi od toga da je televizija samo *sredstvo* za izbegavanje neurotičnih smetnji, a završava stavom da je ona uzrok neurotičnih smetnji. Mislim da je to jedan neprihvatljiv obrt.

Drugi Šeferov prilog je isto tako vrlo dobar, jer skreće pažnju na, kako on zove — trougao, na područje koje nije nepoznato, ali koje je zaista zanemareno u našim ispitivanjima. To je onaj trougao: autor, publika i producent. Producent ne samo da nije istražen nego to je ono što nije rešeno, nije rešeno u svetu, a nije rešeno ni u nas, — jer ja ga posmatram u širem kontekstu društvenih uticaja, a ne samo profesionalnog delovanja, kako ga Šefer tamo analizira.

Ima nekoliko priloga koji ukazuju na jedno područje, u koje se tek nedavno zakoračilo. To je pitanje televizijske semiotike, televizijskog jezika, gde postoje velike mogućnosti, između ostalog i zato što se još nedovoljno zapaža činjenica da televizijski jezik *uopšte* još nije razvijen. Oblici izražavanja televizije preuzeti su sa radija i još nema *nijednog autentičnog* televizijskog oblika čije prethodnike ne možemo naći na radiju. To nije neobično, jer je i televizija vremenski organizovano sredstvo kao i radio za razliku od štampe, koja je prostorno organizovana. Na radiju možemo naći seriju, kviz, »sapunsku operu«, dokumentarnu emisiju, itd. itd.

Ako analiziramo jezik kojim se služi televizija, on još uvek nije jezik kakav mislimo da bi trebalo da bude. — Još uvek se misli o tome da se verbalni iskazi ilustruju slikom, a ne da se koristi jezik gde slika i reč imaju bar ravnopravnu ulogu.

To nije neka posebna karakteristika naše televizije, već je to prilično opšta pojava. I među najrazvijenijim televizijama nalazimo da se ljudi bave problemom ilustracija. A ilustracija nije televizijski izraz.

Ono što mi malo smeta u ovoj knjizi i s čim se često srećemo ne samo u njoj, jeste jedna opsednutost fizičkim prisustvom televizije, jedno

čuđenje nad fizičkim postojanjem televizije, nad nekim njenim spoljnim fenomenološkim osobinama. Ljudi su prosto zapanjeni, i nisu daleko od toga da televiziji pripišu nešto što je, po mom shvatanju, ipak prevaziđeno, a to je ono što se u teoriji masovnog komuniciranja naziva hipodermijski efekat. Televiziji se, naime, pripisuje da je ona tako moćno, uticajno sredstvo, da deluje kao potkožna injekcija. U odnosu na ostale medijume masovnog komuniciranja to je već tamo četrdesetih godina razjašnjeno. — A televizija, iako znatno umnogostručava dejstvo u odnosu na druge medije, nije izuzetak. Ne možemo smatrati da je ona *dovoljan uzrok* krupnih društvenih i drugih efekata. Pitanje efekata, promena itd. stvar je mnogo složenijih društvenih, socijalnih i opštih uslova u kojima ljudi žive i televizija deluje.

Televizija je nova; naročito je nova ako imamo u vidu da ona, sem u nekim izuzetnim sredinama, još uvek deluje u veoma skućenim okolnostima. Jedan do dva programa, — uporedite to recimo sa programima radija. Logično je, dok je tako mala ponuda, da su onda ljudi više vezani za ono što se emituje jer nemaju drugo da prate. Mogu vam reći da smo negde početkom pedesetih godina imali situaciju da otprilike šezdeset-sedamdeset odsto radio-slušalaca prate Veselo veče. Danas nema te radio-emisije koja bi okupila više od dvadeset odsto slušalaca.

Sličnu situaciju imamo — sada s televizijom. Ponuda je mala televizija je skupa, programa ima malo, i razume se onda dolazi do većih okupljanja oko pojedinih programa, pa nam izgleda da je to nešto posebno, što neće nikada da se izmeni, da nikad nećemo imati veće bogatstvo ponude televizijskih programa, odnosno veće mogućnosti izbora, i da je, prema tome, televizija strašna po svome dejstvu i mogućnostima uticaja i manipulisanja.

Danas više nikome ne pada na pamet da delovanje radija povezuje s nekim krupnim manipulisanjem i sudbinskim efektima. A situacija sa radijom — ne kod nas, gde je njegov razvoj tekao gotovo u isto vreme s televizijom ali, tamo gde se radio normalno razvijao, između dva svetska rata bilo je slično, kao danas s televizijom. Mnogi zabrinuti zvonili su na uzbuću. Hoću da kažem da mnogo zavisi od ponude, od mogućnosti izbora, i prema tome, opredeljivanja korisnika.

Drugi element jeste da početna atraktivnost televizije zaista menja ponašanje ljudi. Ja bih podsetio na već klasično veoma ozbiljno i dugo-ročno istraživanje Belsona u Engleskoj, o uti-

caju televizije na slobodno vreme, navike i ponašanje gledalaca, vođeno kontinuirano, niz godina. On je utvrdio da taj početni tzv. inicijalni period korišćenja televizije traje otprilike pet godina, da se posle toga vraća nazad »normalni« oblik ponašanja, i da tek tu-i-tamo ostaje neki dublji trag, neka dublja promena, pre svega na tako banalnim stvarima — što uostalom možda i nije tako banalno — da ljudi idu kasnije u krevet nego pre. Ostale aktivnosti, inicijative, interesovanja itd. vraćaju se uglavnom na raniji nivo, izuzev kod nekih aktivnosti gde se televizija javlja kao funkcionalna zamena. Tako je Belson ustanovio, nešto manju posetu bioskopima i posle završetka inicijalnog perioda od pet godina.

Kod nas je naročito zaoštreno pitanje tog inicijalnog perioda. Veći deo našeg auditorijuma ima kratak gledalački staž, neselektivna je, sedi od početka do kraja programa, misli da mu je svaka emisija namenjena. I onda, razume se, čovek dođe u situaciju da se pomalo i zabrine ako to ne posmatra ipak malo dinamički, kao privremeni proces koji mora da vodi do nekog normalnog raspleta.

Zatim, oko jednog nesporazuma. Duško je o tome nešto govorio. — Često se kao jedan od veoma krupnih elemenata koji sputava televiziju, koji ograničava kreativnost i autentičnost ističe postojanje određenih programskih šema, određenog trajanja emisija itd. Televizija je vremenski organizovano sredstvo i *nužno* je potrebno dati mogućnost da čovek ima sigurnije orijentire u svom izboru i opredeljenju za praćenje programa. Iz te vremenske organizacije, kod televizije isto kao i kod radija, neki raspored je neophodan, neki formati su nužni. Ako se dozvoli da neki razgovor traje dva sata, u uslovima uskog izbora, povređuje se veliki broj drugih ljudi, koje možda taj razgovor ne interesuje. Ja isto mislim, kao i svaki onaj ko razmišlja o budućnosti televizije, da većina sadržaja mora biti za sve. Naprotiv. Čini mi se da televizija mora ići sve šire ka zadovoljavanju, ne opšte publike nego određenih kategorija svojih gledalaca. Znači, njima mora da se obezbedi određeni izbor, pa, prema tome, određeno vreme — koje oni treba da znaju — kada se koji sadržaj daje pa prema tome i određeni vremenski format. Jer iza jednog sadržaja sledi nešto drugo.

Prema tome, to naizgled veliko ograničenje, koje jeste jedan kompromis sa gledalištem, u stvari je diktat koji nam nameće potreba da pružimo mogućnost izbora, s jedne strane; a s druge strane, rekao bih, diktat materijala, dik-

tat medijuma, koji moramo da respektujemo. Jer, konačno, uvek se materijal respektuje.

U ovoj knjizi, ono što je za mene bilo posebno novo, što ranije nisam video, to je prikaz priprema za Sezam-strit. To je jedna vanredna stvar, koja pokazuje koliko je prethodnih napora bilo potrebno da se postigne jedan takav pogodak. Jer, Sezam-strit je puni pogodak, odnosno puni pogodak — odmah da se ograničim na angloameričkom jezičkom području, jer je kod nas puni promašaj. Naime, predškolska deca kod nas, s titlovanim emisijama nemaju mnogo mogućnosti da nešto dobiju.

Međutim, ja bih hteo — to i Vera Pintarić napominje — da skrenem pažnju i na jednu drugu stvar. U redu je to i tako raditi sa Obrazovnim programom za mlade. Zamislite kada bismo mi sada upotrebili čitavu tu aparaturu za druge ciljeve. Tu leži opasnost od manipulacije. U istraživanjima masovnih komunikacija razvijena je tzv. savremena, moderna retorika. To je ona Haulendova grupa u Americi radila. Ovde vidimo aplikaciju tih principa retorike, na medij televizije u jednom, društveno opravdanom smislu. Ali to isto tako može da nas vodi, kad bismo malo slobodnije razmišljali, i u onaj Orvelov tip »1984«-te godine.

Znači, pitanje je kada možemo upotrebiti manipulaciju. Mislim da je to opravdano kad se radi o socijalizaciji mlade generacije, o obrazovanju, ali da ne bi bilo dobro, kao što se često kod nas u društvu predlaže, da se upotrebi manipulacija u druge svrhe, iako *in bona fide*. Jer, onda dolazimo do jednog prosvetiteljskog apsolutizma, koji nije prihvatljiv za naše prilike.

DUŠKO RADOVIĆ: — Da li ti misliš da je bolje improvizovati, raditi osmišljeno, da li je to tvoja alternativa? Recimo, ako uzmeš ovu seriju kvizova, koji očigledno nisu osmišljeni, kojima nije jasno koji je programski sadržaj, ljudski, humani sadržaj itd. E sad, ako bi se kviz, ili jedna takva programska potreba radila kao što se radi Sezam-strit, da li ti misliš da je bolje raditi aljkavo, pa da ispadne bez sadržaja, da ne bi bilo manipulacije? Je l' se ti plašiš i pozitivne manipulacije?

IGOR LEANDROV: — Ne plašim se, Duško. To je sasvim notorno. Primer kviza, koji si naveo, to je klasičan primer. Po mom shvatanju kviz bi mogao da nosi jedan bogat obrazovni naboj, da bude interesantan. A slažem se i u oceni ovih kvizova koje mi imamo, jer su to improvizacije, promašaji, što god hoćeš.

DUŠKO RADOVIĆ: — Znam, ali to je isto što i Sezam-strit.

IGOR LEANDROV: — Jeste isto, ali pazi. Mogu se upotrebiti i u druge svrhe; mogu se upotrebiti za jedno glajhšaltovanje, isto tako. Znači, ja sam protiv takve upotrebe, nisam protiv humane upotrebe, ja sam protiv nehumane upotrebe.

PRVOSLAV PLAVŠIĆ: — Da, ali nam onda moraš odmah reći ko je taj ko može to, neko mora znati to. Mao Ce Tung što kaže, treba ići slušati narod, pa ako je narod u pravu, onda uraditi tako, a ako narod nije u pravu, onda uraditi kako treba. To znači da neko zna kako treba. E sad, ko je to na televiziji?

IGOR LEANDROV: — Ne, ne. Moje je mišljenje ovo: Zaista ova naša sfera boluje još uvek od monopola. Nisam zato da se jedna sfera zamenjuje drugim monopolom.

DUŠKO RADOVIĆ: — Nego si za to da ostane ovaj.

IGOR LEANDROV: — Ne; nego za to da pokušamo da prevaziđemo monopole.

DUŠKO RADOVIĆ: — Ne, ne, da se ne udaljavamo. Pazi, Sezam-strit je rezultat jednog ogromnog napora. Pazi, verovatno se ogromni naponi čine i na nekim drugim područjima, pa ne daju rezultate. Znači, tu ima niz povoljnih okolnosti; to su: ljudi, izbor ljudi, itd. E sad, zbog čega, kakav je to strah od tako dobro organizovano, tako dobro okupljenih ljudi, strah da se radi nešto drugo sem programa za malu decu? Pa dobro; objasnite mi, ja vas lepo pitam. Ono što sme da se radi za decu, ne sme da se radi za odrasle, da ne bi ispalo manipulisanje.

Pre svega, ni sa decom se sme manipulirati. I to je jedna stvar: ko je to odobrio da se sa decom sme manipulirati. Sad se ovde očigledno brkaju sadržaji.

TOMISLAV SEDMAK: — Ja mislim da je to greška komunikacije, ili mešanje kategorija. Dobro i sugestivno su dve sasvim različite kategorije, i ja ih ne bih poredio, molim vas. Ne treba da ulećemo sad u logičke greške. Nešto može da bude veoma dobro, pa da ne bude sugestivno.

DUŠKO RADOVIĆ: — Ne može da bude dobro, onda. Ne može da bude dobro, a da ne bude sugestivno, kad se radi o komunikacijama. To još nisam video.

TOMISLAV SEDMAK: — Da se vratimo na taj jezik koji ste pomenuli. Psovka je veoma sugestivna; da li je *dobra*? Šta to znači *dobro*? Nemojte.

STEVAN MAJSTOROVIĆ: — Ali on postavlja drugo pitanje: da li je i *dobro* sugestivno?

TOMISLAV SEDMAK: — Ne znam, ali ovako povezivanje fragmenata ne stoji logički.

DUŠKO RADOVIĆ: — Molim vas, ja ću vas da pitam ponovo. Mislim da je ovo zanimljivo. Igor je ovako rekao: imamo primer Sezam-strita, imamo primer kako je on brižljivo, studiozno pripremljen, i to je stvar koja se može prihvatiti kad se radi o maloj deci. Međutim, bilo bi opasno da se sa toliko preciznosti, truda itd., obratimo odraslima, jer postoji mogućnost manipulisanja. Jesi li to rekao?

IGOR LEANDROV: — To otprilike; možda sam ja to loše formulisao, Duško. Ja se plašim zloupotrebe takvih sredstava. Uostalom, one su prisutne. Molim te lepo, kako se brižljivo smišljaju razne propagandne akcije za odbranu ovog ili onog rada. Gledaj samo, ako analiziraš propagandnu situaciju, recimo, u Americi u vezi sa vijetnamskim ratom, onda ćeš videti kako se tu smišljeno, pažljivo, potez po potez, povlačilo, itd. Da li je to dobro? Koliko je trebalo da američko javno mnjenje dođe do toga da vijetnamski rat...

DUŠKO RADOVIĆ: — Tu postoji mogućnost nekog moralnog kritičkog suda; ne može se to apriori...

TOMISLAV SEDMAK: — U kojoj godini se stiče moralno-kritički sud? Drugo, vi ste rekli jednu opasnu stvar, opasnu: da mi ne smemo da manipuliramo decom. Vaspitanje dece je manipulisanje. Kako zamišljate razvoj deteta bez manipulisanja? Ja sam iznenađen vašom slobodom u tom saopštavanju...

PRVOSLAV PLAVŠIĆ: — Pomenimo samoaktualizaciju Maslova...

TOMISLAV SEDMAK: — Kada? Izvinite, molim vas. Jeste li vi doživeli nekad »peak experience«?

PRVOSLAV PLAVŠIĆ: — Nisam.

TOMISLAV SEDMAK: — Maslov je veliki psiholog; ali za koga i kad važi?

PRVOSLAV PLAVŠIĆ: — Ne, to je kao *princip*; to nije kao način. U ovom trenutku to je teško definisati...

DUŠKO RADOVIĆ: — Mi opet brkamo...

TOMISLAV SEDMAK: — Veoma smo pomešali.

DUŠKO RADOVIĆ: — ... između kao: ne možemo da razlikujemo šta je fašizam, šta je humanizam, itd. Postoji, to je posebna stvar, jedan moralno-kritički sud. A mi govorimo o tome: sa koliko snage, preciznosti, ambicija, talenta, kreativnosti itd., znanja, na nekom određenom sadržaju, i koliko sugestivno smemo da se obratimo auditorijumu da ga ne bismo manipulisali. I onda, po mom zaključku ispada, da ukoliko je program bleđi, bezvredniji, utoliko postoji manja mogućnost manipulacije.

STEVAN MAJSTOROVIĆ: — Ukoliko i to nije manipulacija.

DUŠKO RADOVIĆ: — Pa i to, dabome.

IGOR LEANDROV: — Ja se slažem s tobom, da kada se žele da postignu određeni obrazovni ciljevi, da je onda potreban maksimum te, nazvali smo je retorikom, a da je vrlo opasno ako se ta retorika primenjuje na, tako da kažem, druge oblasti ljudske, kad se ne respektuje ličnost, individualnost čovekova, kad se ne respektuje njegov stav, njegovo rasuđivanje, kad mu ne daš sve informacije relevantne za rasuđivanje, itd. itd.

To sam ja mislio reći; a rekao sam možda malo nespreno.

TOMISLAV SEDMAK: — Ja bih se umešao povodom manipulisanja. U okvirima primenjene psihologije izučavaju se metodi manipulisanja ljudima, na svesnom, pa i na nesvesnom nivou. Ovo ima ogromnog značaja u psihologiji reklamiranja. Može se reklamirati roba za prodaju ali se mogu reklamirati i ideje, pri čemu manipulisanje ljudima dobija novi značaj.

Primena svake nauke, pa i psihijatrije, može biti usmerena prema pozitivnim, opštim humanim vrednostima, ali može biti usmerena i prema negativnim vrednostima. Među ljudima su prisutne obe mogućnosti i obe težnje, te od mnogih faktora zavisi kojim putem će izvesni pojedinac krenuti. Kada je u pitanju čovek pretpostavlja se da kod njega postoji težnja zdravlju kao pozitivna, opšta humana vrednost, ali postoji i latentno prisutna opasnost, koja se ne može lako registrovati, niti se mora ispoljiti. Kada se širokom auditorijumu govori o latentnim, zastrašujućim potencijalima mogu se izazvati nepovoljni odjeci u svakome od gledalaca, a posebno u onima kod kojih su ti po-

tencijali više prisutni. Kao član grupe bio sam na televiziji i naša namerna tendencija je bila da ne govorimo o psihijatriji senzacionalistički, i trudili smo se da ukažemo da se ne treba bojati ni sebe, pa čak ni bolesti ako se pojavi.

Opasnost od popularizacije psihijatrije po svaku cenu, uz ukazivanje na zastrašujuće potencijale i odslikavanje bolesti ili određene psihijatrijske teme, je u tome što se posle povećanja broja pacijenata koji iskorišćavaju izloženi materijal za oblikovanje sopstvene bolesti. Prenosjenje određenih usko stručnih znanja ima svoju vrednost ukoliko se oslanja na postojanje predznanja, što za široki auditorijum ne može da se kaže.

Mislim da je predimenzioniran i primer pacijenta koga u svom članku navodi Kaplan. Jedan pacijent od dve stotine miliona Amerikanaca je svoju neurozu povezo sa televizijom, i sada to treba da služi kao dokaz o patološkim efektima televizije. Ako bi mi ovakve anegdote primere pretvarali u ubeđenja mislim da bi napravili veliku grešku.

U slučaju zloupotrebe tih negativnih potencijala televizija je ustvari u prednosti nad ostalim masovnim medijima. Pritom naročito mislim na štampu i bioskop. U novinama se članci čitaju prema naslovu, kao što se u bioskopu ide prema naslovu i prema glumcima koji igraju glavne uloge. U ovakvim konstelacijama, mogućnost za projektovanje tih negativnih potencijala ličnosti se povećava. Čitanje članka se može ponoviti više puta, film se može gledati više puta, uz postojanje i prethodne pripreme kroz izdvajanje određenog članka i određenog filma. Naročito se na filmu povećava mogućnost zloupotrebe popularnog glumca za igranje negativnog heroja ili antisocijalnu ličnost.

Na televiziji se program gleda manje ciljano, ne zna se čak ni šta će biti u određeno vreme. Tako proizlazi da je gledalac televizijskog programa manje pripremljen i manje selekcioniše prema svojim svesnim ili nesvesnim potrebama. Pa i ako dođe do nekih emisija kojima bi se moglo pripisati buđenje negativnih potencijala (bilo prema projektovanju bolesti, bilo prema projektovanju antisocijalnog ponašanja), gledalac za to nije pripremljen. Stoga je efekat i ovakvih emisija na televiziji smanjen. Ono što sa jednog aspekta jeste mana, sa drugog aspekta jeste prednost.

Za dramu »Štićenik« bi se moglo reći da bi psihijatar bio protiv prikazivanja, jer se glorifikuje smrt ili bolest. Međutim, i ovakav sadržaj nije

imao posebnog odjeka među našim pacijentima, kao na primer što je imalo pisanje o neurozama u novinama.

Moram da naglasim da i sa usko stručnog gledišta optimizam i nada predstavljaju osnovne pozitivne komponente humanog funkcionisanja svakog od nas. U protivnom bi se moglo pristupiti razmatranju osnovnih namera.

IGOR LEANDROV: — Mislim da je tu neki terminološki nesporazum. Televizija stvara *iluziju* prisustva nekom stvarnom događaju, ali ona ne može da *zameni* prisustvo tom događaju. Smatram da se tu negde nalazi distinkcija koju bismo trebali imati u vidu. Jer, ako gledamo reakcije ljudi koji gledaju prenos fudbalske utakmice, one su zaista slične reakcijama na licu mesta. Ali jasno je da samo prisustvo daleko više znači.

Ili, nedostatak neposrednog kontakta. Mi imamo jedan klasičan primer sa serijom o Kiki Bibić. Bila je to izvanredna serija, ali je primljena kao dobra zabavna serija, — sa malim efektima u odnosu na cilj koji joj je postavljen, tj. opisivanje. A vrlo dobro znamo i zašto je to tako. Bilo je zamišljeno da emisija ima svoj produžetak na licu mesta, da će ona biti pojačana onim neposrednim kontaktom u grupi koja prati program, i da će praćenje emisije biti organizovano.

Ako ne postoji takav neki produžetak na licu mesta, onda kod emisija, koje su namenjene za direktnu pedagogiju, malo možemo da postignemo televizijom. To je još jedan dokaz o tome da televizija nema taj tzv. hipodermijski efekat.

RAŠA POPOV

Da li bih ja mogao da kažem nešto o tome. Naime, ja kad sam se pitao o razlici između događaja i predstavljanja na televiziji, mene je upravo to interesovalo. Rekao sam da je sama fudbalska utakmica uvek moćnija, i lepša, zato što su tu živi ljudi, i što sam ja tu, živ. To znači, da televizija *nikad* nije u stanju da *dogadaj*, da nije u stanju da bude ni surogat za dogadaj, za stvarni život.

IGOR LEANDROV: — Upravo je surogat.

PRVOSLAV PLAVŠIĆ: — To u stvari i nije dogadaj; dogadaj je ono kad se igra. To ne može biti dogadaj.

RAŠA POPOV: — Čekaj čekaj.

Televizija *nikada* ne može da bude zamena za događaj, — ali, baš zbog toga što je televizija najjača u prenosima, prilikom prenošenja, svi ljudi sa televizije skloni su da se zavaravaju idejom da su oni *najbolji* kada daju događaje, kada daju prenose. I tu se onda izneverava, kako bih ja rekao, konstruktivna, selektivna televizija, televizija koja će predstavljati, koja će odabirati, iz hiljada ili miliona ljudskih života najjezgrovitija mesta. Mislim da tu nastupa jedan kuršlus, da tu nastupa ono što je Duško Radović rekao — da dolazimo do tog da se stvara jedan vakuum, pa se stvara jedna televizija koja kao da ne zna šta će da kaže, kao da nema šta da kaže. Dajem u emisiji posrednu čulnost, onu koja izaziva nipodaštavanje, ne dajem ideje.

Naravno, ako se mi prožmemo idejom da je televizija pre svega aparat za *prenošenje* događaja, pa — kako kažu u časopisu »Bit« br. 8/9 — »na svakoj televiziji postoje čuvari kapija«, pa »čuvari kapija« — kako kaže u časopisu — »određuju šta znači važan događaj dostojan toga da bude unesen među slike o svijetu«, onda se pod kultom događaja, u programiranju može jednostavno stvarati mnogo veštačka slika sveta.

Prema tome, mi treba da znamo tačno, *do koje mere* je televizija aparat za prenošenje događaja. Ja mislim da je njena moć za prenošenje događaja vrlo mala, da je ona *vrlo slab* život, slaba forma života, da je jedna anemična, elektronična forma života, i da je zbog toga bolje da ona bude prenosilac *informacija* o milionima događaja. Da je najvažnije ovladati predstavljanjem, dramtizacijom informacija a ne samo pasivno ih prenositi! Nisam dovoljno jasan tu sam sebi, ali — ja sam baš zato mislio da tu razliku između događaja i predstavljanja treba da raspravimo, da bismo sami u sebi oborili taj kult da je televizija samo moćno sredstvo za događanje.

PRVOSLAV PLAVŠIĆ: — Ali to važi i za druge medijume, verovatno.

RAŠA POPOV: Bolje bi bilo da ona bude sredstvo za informisanje, a to znači: za selekciju.

Duško je postavio pitanje TV-dnevnika. To je vrlo lepo, praktično pitanje. Kada nema događaja, velikih, makro-događaja, ili ushićavajućih događaja, katastrofalnih, — da se pojavi spiker i da kaže: — Danas nema događaja, i nema TV-dnevnika.

Ali, tu se sad postavlja pitanje...

IGOR LEANDROV: — Ajte, molim vas. To je nemoguće, ne zbog TV-dnevnika, već zato što uvek *ima* događaja.

RAŠA POPOV: — Čekaj. Tu se sad postavlja pitanje razlike između događaja. Za to vreme dok nije bilo makro-događaja, ljudi su po bolnicama ležali, u porodilištu se rađali, majke su se brinule o njima, — dakle, *ima* događaja. Ali to je sad pitanje: da li treba veliki, spektakularni događaji da budu osnovni kriterijum? Da li je stvarno svetsko prvenstvo u boksu najvažniji događaj za Japan? — Japan je otadžbina boračkih veština. Međutim, čuli smo pre mesec dana preko TV-dnevnika, da je Japan odbio da organizuje svetsko prvenstvo u boksu, a boks za Japance znači jedan nacionalni ritual, jer je boračka veština. No, rešili su, kaže, da ne održe svetsko prvenstvo u boksu, iz ekonomskih razloga. Naime: Japan je suviše siromašan da bi držao svetsko prvenstvo u boksu. — Dakle, među »čuvarima kapije« u Japanu našlo se ljudi koji su rekli: — Neka sad svetsko prvenstvo u boksu ne bude glavni događaj našeg naroda, jer nema ni para za taj događaj. Ali, time se taj narod nije lišio događaja, nije se lišio življenja svog života. Samo je »sportska klasa« ostala bez dela svog života.

Znači, takvi kriterijumi, dobri, inteligentni, za rangiranje događaja, — to je već nešto.

STEVAN MAJSTOROVIĆ

Kao i moj prijatelj Duško Radović, unapred ću da se izvinim što govorim, pre svega, na osnovu svog praktičnog iskustva. Pogledao sam ovu knjigu, ona je stvarno dobra i pruža mnoge povode za razgovor, ali se neću poslužiti povodima iz nje, nego povodima iz diskusije.

Pošao bih najpre od konstatovanih razlika u funkciji televizije, od njenih moći i nemoći u okviru funkcija prenošenja i predstavljanja. Vi već pogađate da govorim kao čovek koji je vezan za praktični kulturni život.

Ja, takođe, uvažavam tu razliku. Svaki put kad gledam prenos jedne fudbalske utakmice, znam da to nije isto kao i da prisustvujem utakmici. To isto mogu da kažem i za film, onaj koji se daje preko televizije i onaj »pravi« u bioskopima i za pozorišnu predstavu koja se prenosi preko televizije, i one u samom pozorištu.

Međutim, realnost u kojoj živimo je takva da su naše mogućnosti izbora sužene. Ja nemam mogućnosti da odem u Amsterdam da bih posma-

RAZGOVOR U REDAKCIJI

trao utakmicu Ajaks—Minhen 1860, još manje mogućnosti da odem na Mesec (verovatno je nikada neću ni imati), ili mogućnost da vidim nešto drugo, iz domena kulture i umetnosti, na primer operu u Milanskoj skali.

Pre nekog vremena mi smo ovde, u ovoj istoj sali, organizovali razgovor o pozorišnoj publici povodom jednog istraživanja koji je sprovodio naš Zavod. Među prisutnima bili su i ljudi iz pozorišta. Tada je neko od njih, čini mi se da je to bio Ljuba Tadić, naveo interesantan primer. Naime, televizija je prenosila jednu od najboljih predstava u svoje vreme, u sezoni od pet-šest godina, Sartrove »Prljave ruke«. Posle devedeset, sto ili sto dvadeset predstava — ja sad ne znam, niti je to važno — televizija je prenosila »Prljave ruke«. Jugoslovensko dramsko je to dozvolilo, kako je rekao neko pretpostavljam Ljuba Tadić, zato što se predstava već bila iscrpela, i glumci i uprava pozorišta mislili su da je skinu sa repertoara posle tri godine.

Međutim, desio se čudan fenomen, posle TV prenosa predstava je obnovljena, jer je nagrnula nova, nepoznata publika. Može se pretpostaviti da je ta publika dosta kasno, i zahvaljujući televiziji, otkrila kvalitete te predstave. Niko se nije bavio istraživanjem kojim načinom je ostvareno ovo »otkriće«, kakva je mogućnost uticanja TV u ovakvim stvarima, tek činjenica je da su akteri predstave: Ljuba Tadić i ostali videli pred sobom sasvim nova, nepoznata lica.

Znam da gledati seriju Keneta Klarka, recimo kad govori o Firenci, nije isto što biti i u samoj Firenci. Međutim, mnogi ljudi imaju sužen izbor; oni nisu u mogućnosti da odu u Firencu, niti da vide dobru pozorišnu predstavu. U mnogim regionima u našoj zemlji — to je *realna* činjenica — ljudi mogu da ostvare kontakt sa kulturom jedino preko televizije.

Ta uloga televizije, uz poštovanje razlike i ograničenja medijuma u funkciji prenošenja, mislim da je vrlo značajna. Dakle, činjenica je da mnogi ljudi danas, preko televizije i zahvaljujući televiziji, prvi put u životu odu u muzej, ili prvi put u životu imaju iluziju, da se tako izrazim — pošto je Igor rekao da je to iluzija — da su u Operi, imaju iluziju da su u Galeriji.

Imam slutnju o tome kakve bi *mogle* biti funkcije televizije u ovom domenu. Namerno neću da analiziram onu drugu funkciju televizije *predstavljanje*, jer bih ponovio mnogo od onoga što je pre mene rekao Radović. Zadržaću se, dakle, na funkciji *prenošenja*,

za koju, izgleda, ovdje postoji spremnost da se smatra manje značajnom.

Ja sam pravnik (iako sa pravima u stvari nemam više mnogo veze). Sećam se jedne maksime iz latinskog prava, koja kaže da čovek može da postane prestupnik kako činjenjem tako i nečinjenjem. Upravo imam u vidu prestupe koji se čine nečinjenjem. Sećam se, svojevremeno, razgovora o tome da li treba da bude prenosa fudbalskih utakmica. Ne spadam u one koji pasionirano gledaju utakmice. Ali neku dobru fudbalsku igru volim da vidim kao i mnogi drugi. Kod nas se, međutim, dijalog o tome da li treba da bude prenosa ili ne, ograničava na dijalog između Televizije i Fudbalskog saveza. Kao što se Beograd, u svoje vreme, smrzavao kad su dijalog o uvozu nafte vodili INA i »Jugopetrol«; izgledalo je da se radi samo o antagonističkim interesima, samo o interesima ovih partnera, a ne i interesima zajednice. Ispalo je da je zanemarljiva činjenica da se ceo jedan millionski grad ustvari mrznuo. Kažem, dakle, ako bih se lično izjašnjavao o tome da li treba da ima fudbalskih prenosa, ja bih možda imao i nekih rezervi, ili bih nečim drugom dao prednost. Ali moram da uvažavam činjenicu da mnogi ljudi žele to da vide, i da to njima nešto predstavlja. Kao što pretpostavljam da bi mnogi ljudi, slično »Prljavim rukama«, dobili želju možda da vide mnoge druge pozorišne predstave koje još nisu »otkrili«. A ja znam šta u pozadini stoji — dijalog i nagađanja između televizije i pozorišta, stoje parcijalni interesi, a ne interesi društva. Razume se, ne optužujem televiziju...

IGOR LEANDROV: — Sâm si rekao da su prenos »Prljavih ruku« dozvolili onda kada su hteli da predstavu skinu s repertoara.

STEVAN MAJSTORVIĆ: — Jeste. Ti si me prekinuo, a upravo sam hteo da kažem da ne optužujem televiziju i, isto tako da ne optužujem ni pozorište. Ja samo govorim o činjenici da se to gleda iz ugla užeg interesa. Ako bih bio nečiji advokat, bio bih pre svega advokat šireg interesa, interesa društva.

Nemam mnogo ličnih iskustava sa televizijom, ali bio sam u prilici da u Americi vidim dve krajnosti: televiziju u crno-belim okvirima, komercijalnu televiziju s jedne strane, i s druge, nekoliko nekomercijalnih, edukativnih televizija, koje su me uverile u mogućnosti televizije kao medijuma za postizanje ciljeva koje ću uslovno da nazovem »kulturnom propagandom«. Rečimo, u San Francisku sam gledao, kad sam za

to imao mogućnosti i slobodnog vremena, program kanala 13, a postoji sličan u Njujorku, kanal 9. Odmah se vidi kako je to brižljivo odabirano, — bila je, recimo, serija »Najbolji filmovi decenije« ili nešto slično. I dosta je to popularno, ima izvanredan odjek.

Upravo sam mislio na ove dužnosti televizije. Inače to su sve moji prijatelji; vrlo dobro saradujem sa televizijom, radujem se svakoj dobroj emisiji kao i svi mi. Međutim, televizija je, mislim, ostala *dužna* društvu, — ja to iz aspekta kulture posmatram, — a isto tako mislim da je i društvo sa svoje strane ostalo *dužno* televiziji.

Ako apstrahujem činjenicu da ljudi na televiziji često ne mogu, i kad imaju najbolju nameru, da ostvare ono što žele, i kad nezavisno od toga posmatram šta televizija kao medijum može da učini, imam slutnju možda i neopravdanu, da mogućnosti ovog medijuma prevazilaze ono što nam on praktično nudi. Da ne dužim više, hoću da kažem da smo mi društvo u razvoju i da možemo da posmatramo probleme televizije, obaveze televizijskih centara u Jugoslaviji, sa stanovišta naših ličnih zahteva ili naših ličnih prohteva, a isto tako i sa jednog šireg društvenog stanovišta.

Znam da argumenti »izlazimo u susret željama« imaju realnu osnovu, ali se isto tako radi i o izvesnom komoditetu i nonšalanciji, ili čak nedovoljnom poznavanju stvari.

Ne reko sučelimo se sa činjenicom znatnog sugestivnog delovanja televizije i uveravamo se koliko ona *realno* može *veoma* mnogo da učini da se stvaraju nove potrebe. Pre svega imam u vidu krajeve u kojima su mogućnosti »kulturnog« izbora vrlo male, u kojima je ustvari televizija jedna velika šansa, jedna mogućnost da se prodre u svet, da se steknu neka nova saznanja.

RANKO MUNITIĆ

Ako bih se i ja mogao uplesti kao diskutant, čini mi se da nas ovo što smo čuli upućuje na prisećanje u vezi dileme koja je u više navrata na raznim mestima i nivoima već formulisana, dileme naime — da li je poruka medij, ili je medij — poruka. Ta dilema mnogo je starija i od Makluana i od televizije, ona na neki način postoji u globalnoj problematiki umetnosti i njenog dejstvovanja.

Na svoj način definisao ju je i Roden kad je rekao, otprilike: nemojte, recimo, praviti nešto

iz drveta pa to onda bojačisati u kamen -- kad klešete u drvetu mislite DRVENO, a kad klešete u kamenu, onda mislite KAMENO. Drugim rečima, budite verni materijalu, odnosno, budite verni mediju. Nakon likovnih umetnosti s tim se suočio film, konačno i televizija.

Čitava diskusija koja se odatle vodi, diskusija o tome koliko je televizijska slika bliska stvarnoj slici — baš zbog zanemarivanja tog poučka često dobiva pogrešan pravac i iskrivljen smisao. Jer, kao samostalni medij vlastitog kanalsanja vizije, i, također, vlastitog konstituisanja svoje pojavnosti — čak i kad bi htela, televizijska slika (baš kao ni filmska) ne bi mogla potpuno nalikovati stvarnoj. I to prosto zato što će televizijska slika nekog prostora ili ambijenta uvek biti osetno različita od slike koju smo poneli u svom doživljaju tog prostora ili ambijenta. Dilema je zaista stara: s jedne strane, tu je Kantova »stvar po sebi«, s druge strane, tu je Pirandelova provokacija »svet je onakav kakav vam se čini«.

A odatle, mislim da problem nije u tome da li je jedna utakmica ili neki drugi događaj putem televizije ili filma nama približen u onoj formi u kojoj se odigrao u stvarnosti, nego je problem u tome da li je taj fenomen prenesen autentičnom strukturom medija. Pitanje je u tome da li se pod porukom misli na sadržaj odnosno informaciju saopštenu izvan, dakle mimo medija (koja se tim medijem pasivno prenosi), ili se pod porukom misli na novu strukturu određenog fenomena koju nam medij angažovanjem svojih komunikacijskih moći prenosi? Kad je reč o pojavama kao što je recimo nogometna utakmica, i kad gledajući prenos mi automatski reagujemo »na prvu loptu« (a to je: ja sam ovde zato što ne mogu biti tamo, ali, želeo bih da vidim barem onoliko koliko bih video na licu mesta), ne bismo nikako smeli zaboraviti da u slučaju dobrog televizijskog prenosa možemo videti MNOGO VIŠE od onog što bismo videli prisustvujući stvarnom događaju.

»Biti pred televizorom«, odatle, nije situacijom uslovljeni, bedni surogat stanja »biti na licu mesta«. Pravo da vam kažem, ja veoma retko odlazim na stadion, ali, često pratim utakmice na malom ekranu. Svakako, ne radi toga da bih stvarno prisustvo na tom mestu zamenio iluzioniranim prisustvom, već da bih nešto što me u suštini ne zanima video na način koji me zanima, na način koji mi inače nezanimljiv fenomen čini privlačnim i interesantnim.

Uostalom, nije teško ustanoviti da se najveći deo našeg doživljaja pred televizorom vezuje za doživljavanje medija a ne za doživljavanje stvar-

nog fenomena, iz jednostavnog razloga što (ne prisustvujući stvarnom zbivanju) mi i ne znamo kako ono zapravo izgleda. Suočeni smo dakle ne sa kopijom odnosno rekonstrukcijom, već sa nezaobilaznom restrukturacijom (fenomenološkom a odatle, na svoj način — i ontološkom) određenog događaja. I mislim da naši televizijski stvaraoci veoma greše poklanjajući veću pažnju onom klasičnom »što« a ne onom još klasičnijem »kako?«. Naravno, možda ne bi trebalo ni naglašavati, pod tim »kako?« ja mislim na stvari suštinski suprotne artifičnosti, sasvim različite od formalističkog poimanja. Mislim da svaki medij specifičnost svoje komunikacije nosi u sebi kao nešto sasvim prirodno, da ta nova struktura kojom je uvetovana priroda njegovog »prenošenja« postoji kao logični, organski, razumljivi ali i nezaobilazni deo njegova bića. Formalizam se, čini mi se, javlja baš kad se o toj prirodnosti ne razmišlja, kad se struktura televizijske slike po svaku nastoji iskoristiti za forsirano reprodukovanje »stvarne slike«. Naravno, ja svo vreme govorim o televiziji kao stvaralačkoj, vrednoj kategoriji.

Nije odatle problem samo u tome da se, recimo, jedna pozorišna predstava putem televizije što POTPUNIJE prenese, problem je u tome da se ona prenese TELEVIZIČNO. Eto, ovaj primer sa »Priljavim rukama« bio je veoma indikativan u jednom pravcu. Navest ću drugačiji, negativni primer. Film »Ljubav« Vlatka Gilića, remek-delo koje je na nedavnom festivalu našeg kratkog filma suvereno odnelo prvu nagradu — delovao je uprkos rafinmanu svoje strukture veoma komunikativno u festivalskoj dvorani. Sa velikim mnoštvom gledalaca uspostavio je potpuni, spontani kontakt. Onda su »Ljubav« s najboljim namerama prikazali na televiziji, nakon čega je veliki broj ljudi (koji su ga tom prilikom prvi put videli) osetio potrebu da se krajnje sumnjivo izrazi u pogledu njegovih vrednosti. Čuo sam mnogo zajedljivih primedbi i na račun filma, njegovog autora, i na račun žirija koji ga je nagradio. A nikome nije pala na um zaista osnovna i jednostavna stvar, činjenica da »Ljubav« prikazana na televiziji ne samo da nije bila ona »Ljubav« prezentirana u bioskopu, nego, čak, da nije bila ni potpuna senka tog filma. Reč je naime o ostvaranju koje je do te mere vezano za FILMSKU dimenziju prostora, da se sva njegova specijalna ekspresivnost potpuno izgubila prenošenjem u ordinate TELEVIZIJSKOG, televizičnog prostora.

Ukratko: da bi se izbegli nesporazumi, valjalo bi se daleko više pozabaviti problemom TELEVIZIČNOSTI, problemom onog televizičnog ključa kojeg je za svaki specifični slučaj potrebno pronaći da bi »prenos« uspeo. U izvesnom smislu ovladali smo poimanjem onog što je FOTOG-

NIČNO a što nije: ne bismo li istim saznanjima morali težiti i na planu TELEVIZIČNOG odnosno NETELEVIZIČNOG? Koji je dakle, ne stvarnosni već televizični ključ za emisiju jedne nogometne utakmice, pozorišne predstave itd. Koji je ključ formule koja mi omogućava da na malom ekranu vidim VIŠE i DUBLJE nego što bih video na licu mesta? Jer, ako je suština svakog doživljaja u količini informacija koju mi pruža kontakt sa zbivanjem, onda je u slučaju televizijskog doživljaja moje odsustvo sa lica mesta zaista obilato kompenzirano čitavim nizom novih, drugim kanalima nedostupnih informacija. Šta vidim, dakle, u velikoj meri podudara se s onim »kako vidim«.

Mislim da je o tome Duško Radović govorio malo pre: »ako nema velikog događaja, onda uzmimo mali događaj«. Jer, događaj sam po sebi ne znači ništa ukoliko medijem nismo u stanju da kristališemo i obelodanimo njegov unutarnji značaj. Kad gledam, recimo, Gilićevu »Ljubav«, jedan izvana banalni susret radnika sa svojom ženom, i kad na kraju filma osetim koliko mi je autor uspeo saopštiti o ljubavi uopšte, ja moram priznati da je on pronašao upravo onaj filmski ključ kojim je iz naizgled beznačajnog događaja spontano i bez forsiranja iskristalisao nešto veoma značajno, životno i istinito. Unutarnja dimenzija događaja prerasla je tako i u njegovu vanjsku dimenziju: »mali« događaj postao je »velikim«.

A koliko puta, na našoj televiziji, prisustvujemo obrnutom procesu, procesu kojim zaista »veliki« i »značajni« događaj postaje tako bezličan, nezanimljiv, beznačajan — koliko smo puta prisiljeni prisećati se vlastitih životnih iskustava da bismo racionalno (dakle izvan, mimo medija) uverili sebe kako se ipak radi o »velikom«, važnom događaju? I umesto da nas televizijska poruka budi i angažuje, mi se samoinicijativno budimo (ili, češće, ne budimo) uprkos njenih »uspavljujućih« komunikacijskih kvaliteta. Jer, informacija koja zloupotrebljava medij time što mu se (neprimerena njegovim kategorijama) nameće — negira ne samo medij već i sebe samu kao relevantnu informaciju, nezavisno od mesta i značaja što ga kao informacija iz stvarnosti poseduje u toj stvarnosti.

I tako, dokle god ne budemo u stanju razlikovati »događaj po sebi« od »događaja po mediju«, kompleksnim sredstvom kao što je televizija i slojevitim jezikom kao što je njen služit ćemo se krivo i jalovo. Odatle i važnost odnosno pažnja koju takvoj (samo naizgled »formalnoj«) distinkciji valja pokloniti.

RAŠA POPOV

Da li bih ja mogao odmah nešto da ispravim, pošto je ovo ipak razgovor koji se beleži.

Ja mislim da sam u onom svom polaznom izlaganju, kad sam rekao da imam dilemu oko moći prenosa i moći predstavljanja, upao u jednu sasvim običnu grešku, time što sam tu dilemu nejasno predstavio, pa je ispalo da se ja sam pred sobom pitam šta je jače, moć prenosa ili moć predstavljanja.

Međutim, zahvaljujući ovim primerima druga Majstorovića ja se uveravam da je televizija, izgleda, tako dobar točir, levak, da ona upija i fudbal, i pozorište, i one kosmičke letove, tj. da se i prenos i predstavljanje na ekranu, na nama još nedokučiv način transformišu u nove vrednosti. — Jer, pozorišni prenos nije događaj, u smislu onog događaja bez scenarija, a ipak to nije čista predstava, to je i prenesen događaj; u fudbalu nema scenarija, osim kad ono podmićuju, a to nije na ekranu samo događaj, već je i predstava. Očigledno je, prema tome, da su i moć prenosa i moć predstavljanja uspele da se uliju u taj levak, u tu elektronsku cev, i da se u njoj prožimaju.

Ja bih tu dodao da je veoma važno da znamo da čak i tekstovi iz knjiga, oni silni »telopi« mogu na ekranu da dobiju veliku snagu, bilo snagu predstave, bilo događaja, bilo oboje što mi vrlo često zanemarujemo. Sezami-strit, serija kojoj smo svi ovde dali najveće pohvale, ima i pisanih tekstova. Samo, naravno, to su tekstovi skraćeni i sažeti. Televizija može da bude, dakle čak *slikana knjiga*, — ona je postala »elektronska knjiga«. Malo, malo, — pa se na ekranu pojave krupna slova. Ova najnovija serija koja ide iza Sezami-strit, »Elektr. čna kompanija«, namenjena je učenju čitanja, jer su Amerikanci otkrili da svaki četvrti Amerikanac ne zna dobro da čita. A to su silni milioni ljudi. I to je knjiga, »električna«, knjiga, a puna i događaja i »predstavljanja«! Sad je, ne znam koliko miliona dolara dato da se stvore te emisije; i tu: bar 250 ljudi, od toga 50 naučnika, sociologa, psihologa, radi na pripremi te serije. Mi kod nas imamo Ršumove emisije, ili Anti-ćeve i Oljine emisije, »Kako ćemo — lako ćemo«. To su serije koje su urađene sa 5 ili 7 ljudi, a ne sa 250 ljudi. A imale su istu snagu. Mislim, to upravo pokazuje tu neverovatnu plastičnost televizije. To znači, vi 250 superučenih ljudi napojite dolarima, iz neke Rokfelerove fondacije, od Ministarstva zdravlja, od Ministarstva prosvete Amerike, od ne znam koga, — i uzmete 7 duhovitih ljudi, i dobijete približno iste efekte. Zato što *duh* prodire kada je dat emocionalno, kada je dat onim *načinom* koji je pominjao Duško Radović.

O toj združenoj moći prenosa i moći predstavljanja ja bih hteo još nešto da kažem, da izre-

lativizujem stvar, zato da bi nam to ostalo i dalje kao tema za razmišljanje.

Ovde je rečeno da je odlazak čoveka na Mesec velika pobjeda televizije. Ako pogledamo šta je odlazak čoveka na Mesec, to je u stvari jedan dokaz da je čovek i kosmičko biće. Jer, na pitanje da li ste kad bili u svemiru, svako od nas mora da odgovori: — Kako da ne; upravo se sada u svemiru nalazimo. Prema tome, svaki je čovek i svemirsko, kosmičko biće, jer je sad u svemiru.

Kada je — ja ću biti slobodan da opet navedem primer sa emisijama ljudi koji su ovde prisutni u razgovoru — kada je Armstrong otišao na Mesec, mi nit' smo videli njegovo lice, nit je to bilo neko ono intenzivno uzbuđenje; to je bilo jedno *potmulo* uzbuđenje. To je bilo uzbuđenje naših *opštih* predstava, više uzbuđenje naših ideja. Međutim, kad je u kratkotrajnoj, ali neverovatno zapamtljivoj seriji o Guli, na televiziji, scenograf napravio jedan beli prostor, pa se mali uvređeni veliki dečak Gula pojavio u tom *belom* prostoru, on je delovao potpuno kao da je u svemiru. I sve što je on tad govorio imalo je nekakav značaj kao da je izgovoreno u nekom kosmičkom prostoru. Prosto kao da je izgovoreno u materici; Gula je bio dete koje se još nije rodilo. To je bio jedan vrlo razrađen psihijatrijski sistem; to je bila čitava jedna doktrina.

Prema tome, vi možete dobiti dublji, intenzivniji doživljaj, osećaj kosmičke psihologije uz pomoć moći *predstavljanja* televizijskog, nego što sama moć prenosa može da nam pruži i sa samog Meseca. — Zašto? Zato što su tamo, na Mesecu one elektronske tačkice bile zamučene: lice nismo videli, osećanje nismo videli. A ovde smo videli to kristalno jasno, zahvaljujući elektronicima. Da je Gula bio filmovan, pola intenziteta bi otpalo. To je Makluanova velika zasluga, što je otkrio tu neverovatnu magnetičnost ovih elektronskih tačkica, kad je direktni taj elektronski prenos.

Znači, da rezimiram, — kad odbacimo mnoge svoje nedoumice o televiziji dolazimo do jedne srednje kategorije: *prenos* stvari koje su *predstavljene*, koje su scenarijski pripremljene. To je i pozorište, ali još nešto više od pozorišta.

SLOBODAN CANIĆ

Munitić me je preduhitrio jednom svojom ispravkom, kako bih je nazvao, ili objašnjenjem.

Stoga bih, na žalost, dao samo nekoliko napomena.

Najpre, ipak sam po malo nesrećan zbog iskazane zamisli organizatora razgovora, pošto sam bio raspoložen da raspravljam o različitim problemima, ali očekujući da neko drugi sugeriše konkretnu temu i time preuzme rizik da umanjí mogućnost intervencije učesnika čiji je interes vezan za nešto drugo. Do sada se, istina, retko nastavljalo ono što je započeto.

Hteo bih da upozorim na različita mišljenja izražena u prethodnim diskusijama Majstorovića i Munitića. U svom uvodnom izlaganju Munitić je — ako sam dobro zapisao — tvrdio u jednom trenutku da je »pozorište vrlo smešna i neadekvatna stvar na televiziji«. S druge strane, Majstorović navodi primer »Prijavih ruku« i govori da je televizijski prenos uticao na znatno povećanje broja posetilaca same predstave u pozorištu.

Munitić se, kasnije, nešto ispravio — zato i kažem da me je preduhitrio — želeći da pokaže kako prenos pozorišne predstave ima smisla ukoliko se televizija njoj ne prilagođava, već koristi svoje autentične izražajne mogućnosti. U kojoj meri i kako se onda sukobljavaju izražajna sredstva pozorišta i televizije? Da li insistiranje na autentičnosti televizije lišava u izvesnoj meri pozorište njegove autentičnosti? Munitić na to nije odgovorio, a ne bih ni ja mogao, jer bih, ustvari, i pitanje drukčije postavio.

Zaključak da je prenos »Prijavih ruku« na televiziji uticao na posetu predstave u pozorištu nije ni metodološki ispravan. To je korelacija u kojoj uzročnu vezu treba tek dokazati, mada ne kažem da ona ne postoji, a verujem da nečeg sličnog ovde ima. Međutim, u širem smislu ovaj odnos nije tako jednostavan. Ima prenošenih predstava koje nisu izazvale takvu posetu, možda su je i smanjile.

Ali, ono što sam hteo da kažem u nekoliko rečenica i što se tiče uloge televizije u ostvarivanju određene kulturne funkcije pokazuje problematičnost upravo ovog primera — ne prihvata se da je televizija kao medijum deo kulture i njeno autentično sredstvo. Praktično znači da je zadatak televizije u privlačenju publike pozorištu, što ono samo nije moglo da učini, a to nije jednostavna propaganda. U tom smislu pozorište ukida televiziju. Pogledajmo i obrnuto. Možda ustvari televizija treba da prevaziđe pozorište, pa ukinimo njega.

Naravno ovo je samo jedan od mnogih pristupa problemu kulturne uloge televizije i ako se na njemu zadržimo, postavimo pitanje da li se ova uloga sastoji u prenošenju sadržaja za koje ljudi nisu znali, koji postoje u drugim kulturnim oblastima, ili u prikazivanju događaja? Možda prenos pozorišne predstave može biti prikazivanje jednog drukčijeg događaja, a ne samo radnje koja se odvija na pozornici? U svakom slučaju televizija se do sada prilično prilagođavala — uzroci su različiti i ne leže samo u »dobroj volji« njenih službenika — ali se ne može odreći svoje prirode, nužnosti da transformiše i da sačuva svoju autentičnost.

STEVAN MAJSTOROVIĆ

Izneo sam samo ono što su drugi govorili. To je bio Ljuba Tadić; on je bio za mene vrlo interesantan zato što je govorio sa iskustvom čoveka sa scene: koja on lica vidi, kad publika reaguje itd. I u okviru takvog jednog izlaganja naveo je taj primer.

Znam da je TV prenos predstave »Selo Sakule...«, izazvao takođe veliku navalu publike. Čak meni lično su se obraćali poznanici i prijatelji — među ostalima i velemajestor Matanović — sa pitanjem da li imam neke veze s »Ateljeom« jer je posle TV prenosa želeo da vidi i predstavu u pozorištu.

Zato sam namerno upotrebio izraz *propaganda kulture*.

RAŠA POPOV

— Znači, ne samo elektronska knjiga, nego i elektronski plakat može da bude.

STEVAN MAJSTOROVIĆ

Verujem u takvu mogućnost. Lektira je davana na TV-programu onako kako je davana, ali isto tako verujem da se može vršiti »propaganda« knjige mnogo efikasnije nego što se vrši.

To je bio činjen pokušaj sa jednom grupom recenzenata, i oni su to radili onako kao što rade u štampi. Osim toga, obraćali su se onim ljudima kojima se obraćaju kad pišu one nedeljne recenzije kod Zire Adamovića i Vanje Kraljevića u »Politici«; a uz to, emisija je plasirana u vreme koje nije ni popularno, bar ne za najširi krug ljudi kojima su recenzije najpotrebnije. Ne verujem u efekat i kulturnopropagandnu funkciju takvih emisija.

SLOBODAN CANIĆ

— A možda pozorište treba da vrši propagandu televizije. Jer, ako su to nezavisni medijumi, nezavisna kulturna sredstva, onda i sa tom propagandom nešto meni nije dovoljno jasno, pogotovu što — ako pomenemo i sadržaj — ne uspeva propaganda nekih drugih kulturnih sadržaja.

STEVAN MAJSTOROVIĆ

Da li vi znate, recimo, za primer sa izložbom Van Goga? Niko nije to ispitivao, ali mi smo ostvarili sa tom izložbom nacionalni rekord. Sto šezdeset hiljada ljudi je posetilo tu izložbu. Među onima koji su je posetili bilo je najraznovrsnijih motivacija, sigurno. Ali *ne verujem* da bi tolika poseta uopšte mogla da se postigne da nije bilo »saučestvovanja« televizije.

SLOBODAN CANIĆ

Kao informacija o događaju.

STEVAN MAJSTOROVIĆ

— Ne znam o čemu. To ćete bolje znati vi koji radite na televiziji...

TOMISLAV SEDMAK

Mislim da se ovde prilično diskutuje o autentičnosti događaja, o potpunosti događaja, o ukiđanju određenih aspekata događaja. Zaboravlja se da je i najobičniji događaj toliko raznovrstan i toliko bogat da ga nigde i nikada ne možemo u potpunosti obuhvatiti. Ne možemo ga nikada ni preneti u potpunosti, ni primiti u potpunosti. S druge strane, kadgod se pojavi posrednik — termin medij se može i tako prevesti i meni više odgovara — autentičnost događaja se neizbežno smanjuje. Međutim, neophodno je naglasiti da smanjivanje autentičnosti događaja ne podrazumeva uvek i smanjenje autentičnosti doživljaja.

Zato imam utisak da ne govorimo o istim stvarima. Govori se o tehnici televizije, o tome kako se prave emisije, o uglovima snimanja itd., a manje se govori o psihološkim aspektima gledalaca. Kao da mi u ovom razgovoru njega neprekidno zapostavljavamo. Pojedine ankete koje se primenjuju u cilju ispitivanja gledalaca

televizije nisu u mogućnosti da dovoljno poboljšaju naš uvid u tu bogatu mozaičnu strukturu koju čine televizijski gledaoci. Anketa kao metod ima mnogo slabosti koje ne smemo izgubiti iz vida. S druge strane i pisma koja se obuhvataju TV Poštom predstavljaju samo subjektivne, često ekshibicionističke projekcije pojedinaca. Stoga, nažalost, još uvek samo pretpostavljamo šta se odigrava u gledaocu, ili se oslanjamo na subjektivno iskustvo i teorijsko znanje.

Gledalac može da doživi potpuno autentični doživljaj bez obzira na smanjenu autentičnost prenetog događaja. U događaju dominiraju informativno-perceptivni elementi, a u doživljaju gledaoca subjektivno-psihološki elementi. Sigurno je da za gledaoca mnogo više vredi autentični subjektivni doživljaj no da li je prenos događaja manje ili više autentičan. Ali, isto tako je sigurno da suptilna selekcija određenih aspekata događaja može u velikoj meri doprineti autentičnom subjektivnom doživljaju.

Da bi doživljaj gledaoca bio potpuniji, on treba da bude pripremljen, da se unese, da sudeluje u odvijanju događaja na ekranu. U uslovima potpunog angažovanja moguće je i da televizijski gledalac doživi peak-experience — vrhunski doživljaj (po Maslowu) kada posmatra emisiju koja mu maksimalno odgovara.

Zbog svega ovoga ja ne bih tako tehnički razdvojio stvari, mada se televizija kao posrednik može prihvatiti i pored toga što u izvesnom stepenu smanjuje mogućnost da doživljaj bude subjektivno bogat i po intenzitetu i po ekstenzitetu. Gledalac koji prati prenos fudbalske utakmice može da skoči sa stolice kada je uzbudljiva situacija na terenu, kao i da je na licu mesta, mada nema mogućnosti da bude uključen u masu navijača i u trenutnu skoro potpunu identifikaciju sa svim gledaocima. Ipak je sigurno da je njegov trenutni doživljaj veoma autentičan.

Kad se već govori o tehničkim stvarima treba napomenuti da oči kao organ čula vida i centralni nervni sistem u celini trebaju određeno vreme da bi se upotpunilo i shvatilo ono što se dešava. Moje lično iskustvo sa gledanjem stonog tenisa je nepovoljno, jer često ne mogu da vidim lopticu, već je više pretpostavljam na osnovu pokreta igrača. Verovatno bi udaljavanje kamere, uz produženje puta loptice po ekranu olakšalo optičko praćenje leta loptice. Zato mi je teže da pratim ukoliko se snima po dužini stola, jer se i time skraćuje let loptice po ekranu.

N.N.: — Kako ljudi igraju?

TOMISLAV SEDMAK: — Ja se u to ne upuštam.
Ja govorim o onome...

RAŠA POPOV: — To je tačno. Fudbalska lopta
ima crne tačke kao bubamara, zbog televizije...

TOMISLAV SEDMAK

Isto tako ja ne mogu da gledam, čak i ako hoću, kad se scene na ekranu smenjuju užasnom brzinom. Doživljam neprijatnu optičku senzaciju, i prestajum da pratim emisiju. A neki to tumače kao invenciju, traženje novih puteva u režiji. Moguće je da ovo odgovara mladim gledaocima koji brže prihvataju informacije i koji imaju sposobnost bržeg odvijanja akta pažnje. Vratio bih se na pitanje komunikacije sa gledaocima. Čini mi se da mi ovde prikazujemo beogradsku elitu, zaboravljajući ko sve gleda i kome sve koristi televizija. Hvalimo jednu knjigu (BIT International No. 8/9, Televizija danas, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1972), koja je u meni izazvala prilično neprijatno osećanje. Očigledno je da mnogo staje, da je skupa, a pitam se da li je nju u Beogradu pročitao, ili bar pregledalo pedeset ljudi. S druge strane pominjemo sa visine »TV reviju« i »TV magazin«, i čudimo se velikom tiražu tih listova. Te listove čita ogroman broj ljudi, i sigurno koriste članke u tim listovima za dopunjavanje svoga odnosa sa televizijom, sa emisijama i licima koja se na ekranu pojavljuju. Ja bih pitao ljude sa televizije da li su iskoristili ove listove da uspostave bolji kontakt sa gledaocima, da kroz te listove postignu i poboljšaju usaglašavanje između gledalaca i programa. Zašto nisu pokušali da objasne Keneta Klarka, ili čak da neki od članaka iz ovog časopisa prilagode i prenesu tim brojnim gledaocima televizije.

Stoga ja mislim da televizija ima šansu za uspostavljanje povratne sprege sa svojim gledaocima, i da bi trebalo da je koristi.

IGOR LEANDROV: — Za neposrednu povratnu spregu.

TOMISLAV SEDMAK: — Znao kako, neposredna povratna sprega je suviše prosta. Svaka ljudska povratna sprega je toliko složena, od emocionalnog izraza, do tonusa, do reči, do situacije...

IGOR LEANDROV: — Mislim, vremenski neposrednu nema. Ona ima izvesnu odložnu povratnu spregu...

TOMISLAV SEDMAK: — E, odložna povratna sprega je veoma važna. I to je veoma značajno. Možda je to jedan od razloga zašto su ljudi na televiziji osetljivi na kritike, s jedne strane, i to na nedovoljno dobro pisane kritike. — Zašto? Nisu dovoljno sposobni da osele *medijum*, tj. publiku kojoj prikazuju ono što oni žele; po malo *ne znaju* šta se dešava sa publikom kad oni prikazuju svoje delo. I zato postoji neka vrsta otuđenja stručnosti, kroz televiziju, bilo da je ona dobra ili nije dobra. Pravi razgovor između stvaralaca na televiziji i publike koja gleda, mnogo je manji nego, recimo, u pozorištu. I taj povratni spreg može veoma mnogo i veoma pozitivno da se iskoristi ako se shvati ono što drug (Camiću) želi da isključi, a to je složenost doživljaja. Nikako ne treba osujećivati bogatstvo ljudskog doživljaja. *Ne* da imamo pozorište, *nego* da imamo šest pozorišta. Pa svako pozorište da prikaže, sa svoje tačke gledišta, »Hamleta«, ako možemo da skupimo publiku. Pa i televizija da ga prikaže; da bi čovek uspeo da proživi do maksimuma, sa svojim sopstvenim sudelovanjem, određeni događaj. *Nikako* isključivanje.

I zbog toga, kažem, televizija bi imala *veliku šansu* kad bi uzela pod svoje i *pismenu komunikaciju* sa svojim posmatračima, koja bi imala efikasnost u vremenu, tako bi televizija imala šansu da pruži ono što narodu treba. ... Veliki broj ljudi uživa slobodu time što ne poseduje vremenski red. Međutim, još veći broj ljudi, može da živi samo ako zna kad će se *tačno* šta desiti, i da jedino pravo obezbeđenje za nas koji smo prosečno zdravi, jeste da znam da se sutra *ništa* nepredviđeno neće desiti. Jer ako će se desiti nešto nepredviđeno, to može da bude i neprijatno.

Znači, ja sam *apsolutno* za red u vremenu. I iz razloga, da tako kažem, psihologije, i iz razloga navike, i iz razloga doslednosti i sredenosti.

PRVOSLAV PLAVŠIĆ: — Pod pretpostavkom da možete da utičete na taj red.

TOMISLAV SEDMAK: — Čekajte. Ja sam protiv preteranog uticanja. Ja kad sam rekao manipulacija za *decu* do onog stepena kada neko ima sposobnost da postavi samog sebe prema zbivanjima koja su mu *data*.

A pretpostavka »uticati na određeni red« je prećenjivanje sebe, znate.

PRVOSLAV PLAVŠIĆ: — Ne u bukvalnom smislu. Jer, mi, recimo, ne poštujemo publiku, publiku koja najmanje može da bude organizovana u

RAZGOVOR U REDAKCIJI

vremenu, mi šetamo kroz program, što je već jedna krajnja disfunkcija televizije. Takvih stvari ima. U tom smislu, mislim; ne u bukvalnom smislu.

IGOR LEANDROV: — On misli na naše šepavosti u...

RAŠA POPOV: — Nije u pitanju samo uticanje na red, nego uticanje na *istoriju*. To je centralno pitanje XX veka. A istorija to je red događaja u vremenu, odnosno nizanje ljudi u vremenu.

PRVOSLAV PLAVŠIĆ: — Nikom ne možemo to uskratiti; svako bi hteo da utiče na istoriju.

RAŠA POPOV: — Da se vratimo na ono što je drug Sedmak govorio. On je sad odgovorio na ono pitanje koje sam ja na početku postavio — koja je količina činjenica u televizijskoj emisiji... i rekao je tačno, da je oko lenj organ, da je um, isto vrlo često lenj 'organ'. Prema tome, bombardovanje činjenicama, važnijom od važnije...

STEVAN MAJSTOROVIĆ: — A koji su lenji organi? — Izvinite za upadicu.

TOMISLAV SEDMAK: — Recimo, uvo je brže, osetljivije.

Drugo, mnogo štošta još utiče na organizaciju. Recimo, na televiziji, manji broj čulnih informacija za oko, verovatno da osujećuje oko da čak bolje prihvati podatke.

Mislim, *treba* da postoji primenjena psihologija, koja će se baviti popularizacijom čulnih, optičkih efekata, uz verbalne komponente.

RAŠA POPOV: — Ali da vam kažem. U dobrim holandskim obrazovnim emisijama, kad crtaju neki dijagram, onda puste da se crta dijagram na licu mesta, da bi slušaoci čuli šum flomastera po hartiji. Čuje se: s-s-s-s. Ovo što ste vi rekli da je uvo brži organ, to su oni, znači, već naslutili, po nekom instinktu. Međutim, mi nikada nećemo pustiti da se čuje šum krede po tabli, ili šta ja znam, — zato što smatramo da bi to bilo pravljenje male škole. Teško razumevamo vrednost čulnih informacija.

IGOR LEANDROV: — Ja bih hteo ponovo da pokrenem ovo pitanje Makluana: ne što; nego *kako*. Mislim da je Makluan dosta pomodna stvar i da smo suviše opsednuti Makluanom. Ono što Makluan stvarno govori, to je rečeno i pre nje-

ga, a ono što se on blistavo igra vatrometom reći — jedan naš finski kolega, Nordenstreng, nazvao je to Makluanovom pirotehnikom — iskreno govoreći, ja tome ne pridajem mnogo vrednosti.

Naime, ja mislim, da je ovakva polarizacija — ne što, nego kako — sasvim pogrešna i lažna. Mi uvek hoćemo nešto da saopštimo; i biramo različita sredstva kako da to saopštimo. Ako je smisao tog postavljanja pitanja »kako« u vezi s televizijom, u tome da mi nedovoljno pažnje posvećujemo tome kako, da taj televizijski izraz još nije razvijen, da tu postoje veliki potencijali, — danas smo dosta govorili o Sezam-stritu, gde su ti potencijali veoma mnogo korišćeni, i to dobro korišćeni, — onda to ima smisla. Ali, *precenjivanje* toga, postavljati tako nekakvu dihotomiju i govoriti samo o kako a ne o što, — za mene je lažna dilema.

Uzmite, recimo, pitanje materijala, ili sredstva. Pre svega, televizija nije do kraja izgradila svoj izraz. To je jedna stvar. Drugo, sad smo govorili o pozorištu. Pozorište nije televizija, — ali molim vas, televizija je toliko široka da ona treba da primi i pozorište, naročito u našim uslovima. Tu se sa Stevom potpuno slažem, i oko toga se svađam na televiziji s našim čistuncima, koji su, protiv prenosa pozorišta: »jer to nije prava televizija«.

Uzmimo primer »Prljavih ruku«. Sećam se tog prenosa. Muka živa s mizanscenom. Trebalo ga je prilagoditi televiziji. *Očajan* je bio ton, jer se veliki pokreti na sceni ne mogu dobro pratiti mikrofonom itd. Pa *uprkos svemu tome* dao je efekte. Dozvolite da ja i takve efekte, u ovim našim uslovima, veoma cenim kao kulturni. Svi mi znamo grčki megaron; i divimo mu se. nu misiju televizije.

A ipak, grčki megaron izražava arhitekturu u drvetu, a mi ga poznajemo u kamenu. Ili ono što Frankastel govori o tome kako su u arhitekturi počeli da se upotrebljavaju čelični elementi, itd.

Mislim, dakle da se to pitanje materijala, u ovakvim diskusijama, često precenjuje, da se često uzdiže na jedan suviše visok nivo, — ja bih rekao čak i na apstraktan nivo za naše prilike. Mi treba da nastojimo da nađemo pravi televizijski izraz, da koristimo televizijski izraz, da uvek mislimo na to »kako«, ali da tu ne budemo ne znam kakvi čistunci i da se zbog toga odrekemo, recimo, prenosa iz pozorišta. Ja se nikad ne bih odrekao prenosa iz pozorišta. Možda je to pogrešno, ali bar u ovom isto-

rijskom vremenu koje ja živim, ne bih se odrekao. Pogotovu u ovoj zemlji za koju znamo kako stoji njena kulturna situacija.

Zatim, pitanje događaja. Događaj sam po sebi, to je *veoma* difuzna stvar. Šta je događaj sam po sebi? Za koga? Vi ste veliki prijatelji fudbala i za vas je, razume se, centralni događaj lopta. Ali ja se ne interesujem mnogo za fudbal. Mene više zanimaju reakcije: kad vidim kako neko skače kao izbezumljen tamo u gledalištu, meni to pruža više informacija nego ona lopta.

RAŠA POPOV: — Da, ali to reditelj ne sme da prenosi...

IGOR LEANDROV: — Sad dolazimo do sledećeg: izvući suštinu. Drugim rečima, struktuiranje događaja. Čovek sam strukturiira svoje doživljavanje nekog događaja, a gde postoji posrednik, razume se, taj posrednik na neki način strukturiira događaj. Događaj strukturiira, isto tako, novinar koji daje izveštaj u štampi: on piše, opisuje svojim rečima, izvlači suštinske elemente, onako kako ih on shvata. Isto tako i onaj s kamerom: po svom shvatanju, po svom kriterijumu, po svom talentu, pokušava da izvuče suštinu televizijskog događaja. A tu postoji još uvek onaj treći faktor — doživljaj tog događaja onog koji prima. U istraživanjima komunikacija već više od pola veka poznat je kao klasičan primer istraživanje jedne fotografije. Slika je prikazivala štrajkače, i ispitivana je reakcija ljudi. Oni koji su sa simpatijama gledali na njihov pokret i odobravali njihove zahteve, ti su opisivali tu sliku sa simpatičnim emocionalnim nabojem, u prilog te slike; videli su to samo lepo. Oni drugi su tu videli agresivne, opasne ljude, koji prete društvenom poretku itd. itd. A radilo se o istoj slici.

Ili, uzmite doživljavanje jednog umetničkog dela, naročito ako je ono malo složenije, ako je slojevito, pa gledajte šta ko izvlači. Neki Šekspira doživljavaju kao prvorazrednu kriminalnu priču. — Kakva je fabula, recimo »Ričarda III«, i svih njegovih kraljevskih tragedija: koliko ima tu skidanja glava, davljenja u buretu, i sličnih stvari? To je *vrlo* napeta fabula. Ali Šekspir poseduje veliku slojevitost, i neko drugi ne prati toliko spoljnu fabulu, već jedan drugi nivo događanja.

Znači, stvari su mnogo složenije. Ne možemo ih razložiti u jednoj takvoj prostoj, a ja mislim i pojednostavljenoj dihotomiji: ne što, nego kako. Ja mislim: i što i kako.

RAŠA POPOV

Da li bih mogao ja nešto da kažem o tom događaju? Naime, sad kad sam bio bolestan ja sam pročitao jednu Ničeovu rečenicu gde se on pita zašto ljudi neće da umru. I kaže: zato što misle da još nisu imali *dovoljno* događaja, *dovoljno* doživljaja. I kad sam bio u bolnici, slušali smo jedan mas-medijum, tranzistor. Tamo su bila dva bolesnika, kojima je, bogami, bilo vrlo teško; imali su vrlo velike krize. U jedan mah, puste tranzistor u sedam uveče, i svi slušaju. Vrlo lepe stvari su slušali: neke vesti sa pijace, o poledici na Čestobrodskom brdu, i neku muziku, zabavnu i narodnu. I u jedan mah počeo jedan intelektualac, koji nije odmerio šta je to mas-medijum, šta je to radio, — jedan vrlo fini intelektualac jedan vrlo fini tekst počeo da govori. U taj mah iz čoška levo, jedan starac, šezdesetpetogodišnjak, koji je kopao sve tunele na pruzi Kraljevo-Skoplje, i imao operaciju, zaviče: — Gasi to, gasi! Čekaj, pa kad dođe Dnevnik, pusti.

Ja sam tad shvatio da je ono u tranzistoru bio glas smrti. Te frazetine su bile glas smrti. A te frazetine, nisu glas smrti kad su u časopisu. Jer kad prevedemo te latinske reči na srpskohrvatski jezik, razumećemo mi to. Zato što smo učili malo italijanskog, malo latinskog, malo engleskog. Ali preko radija, to je bio glas smrti. Covek, bre, guši se tamo kad sluša te frazetine! I posle su neki urlikavci počeli da urliču neku muziku, i opet je taj čiča vikao. A on voli zabavnu muziku. Ali ono urlanje ne može da podnese. (Tu sam ja prvi put posumnjao u vrednost te urlikačke muzike, — jer, ja sam to voleo: zato što se deru.)

E sad, principijelno, to za mene znači da je pitanje o tipu događaja na mas-medijumu, vitalno pitanje. Ljudi vole više događaja jer to je tajna njihove želje za životom. Ali je jako važno pitanje kakve ćemo im događaje dati. Da li ćemo u mas-medijumu davati medijumu nesaobrazne događaje — o čemu je Ranko Munitić vrlo iscrpno govorio?

Jer, ako stvari nesaobrazne medijumu damo kao događaje ili, nesaobrazne reči-događaje, mi počinjemo da sejemo prazninu; i to je glas smrti.

IGOR LEANDROV

Samo, argumentacija ti nije dovoljno dobra: nije on reagovao zbog toga šta je taj govorio,

RAZGOVOR U REDAKCIJI

nego *kako* je on govorio — visokoparne frazetine itd.

RANKO MUNITIĆ

Malopre rekoste da to »kako« nije važno...

IGOR LEANDROV

Ne, ne. Nisam ja rekao da nije važno, već da jeste...

RANKO MUNITIĆ

Na to sam ja mislio kad sam rekao *kako*.

DUŠKO RADOVIĆ

Ja bih hteo još nešto da kažem.

Prvo, mislim da stvari *ne mogu* toliko da se relativiziraju, ovako kako Igor govori: da se ne zna šta je Šekspir, i da se ne zna kako treba praviti Šekspira jer ima raznih doživljaja Šekspira. Ne može se to tako relativizirati. Ipak se zna šta je Šekspir. Sad, mogući su nesporazumi, moguće su male pogrešne krađe itd. Ali mi ne možemo da tretiramo kao ozbiljnu stvar ako neko vidi u jednoj televizijskoj emisiji stolicu, pa pita: Je li poznaješ nekog na televiziji, — gde bih mogao da nabavim takvu stolicu? Pa da i to tretiramo kao stvar dostojnu pažnje.

IGOR LEANDROV

— Izgleda, Duško, da se mi nismo razumeli: *ne* o predavljanju Šekspira. Nisam se ja zalagao da se Šekspir svede na fabulu. Nisam čak ni mislio o sadržini na televiziji, nego sam mislio na normalnu pozorišnu predstavu Šekspira, *dobru* predstavu, — pa šta će koji čovek iz nje da izvuče. Ti si me pogrešno razumeo ako si shvatio da se ja zalažem za obradu Šekspira tako da se od njega napravi krimić.

DUŠKO RADOVIĆ

— Dobro, ali i tu postoji jedna mera, granice u kojima se to kreće. Ne možemo *sve* nesporazume uzimati u obzir.

To je jedna stvar.

Drugo, u pogledu ovoga »kako«. Mislim, postoji jedna inercija, tradicija, u mišljenju, postoje tradicionalne forme saopštavanja itd., postoje neki mitovi, ali mislim da nama predstoji veliko jedno razuveravanje u pogledu vrednosti pojedinih stvari. Recimo, pitanje da li o nekim bitnim društvenim stvarima bolje govori Sezam-strit ili TV-dnevnik, to je pitanje *kako*.

Na primer, ja *nikad* ne bih nekim ljudima dozvolio da govore na televiziji, recimo u TV-dnevniku, prosto zbog toga što stvaraju, samim svojim *izgledom*, lošu predstavu o našoj politici i o našem društvenom stanju. A to je ono *kako*. Ohrabrenje u tom Dnevniku je Kamenko Katić, koji i jeste najpopularnija ličnost televizijskog Dnevnika. I morali biste da se zapitate: zašto? — Prosto zato što izgleda najzdravije. Kad dovedete neke druge, da nam govore važne stvari, mi smo potpuno indiferentni.

Hoću da kažem, može neko da uzme pa da nam čita Seneku, ili Kanta. To nema nikakvog sadržaja; to samo po sebi nije nikakav sadržaj.

Ljudsko biće je veoma komplikovano, ono ima mnogo čula; nije samo um njegovo čulo. Pogotovu na televiziji, tim kompleksnijim izražajnim sredstvima, na njega deluje sve. I mislim da je to *kako*...

Jedna inteligencija, upotrebljena na malo stvari, mnogo je funkcionalnija nego *loša* inteligencija koja bi htela da predstavi *veliku* inteligenciju. I u tom smislu je *kako*, na televiziji *sudbonosno*.

Eto, sad ćemo imati emisiju o marksizmu. Sede tri dosadna čoveka i smatraju da je to što se govori o marksizmu, ili što se govori o amandmanima itd., da to ispunjava, samo, svoj cilj. A možda u Sezam-stritu ima nešto i o amandmanima ; i sva bi veština bila da se to protumači. Ili, recimo — a to je vrlo poučna stvar: koga su sve pozvali kad su pravili Sezam-strit? Oni su pozvali ljude koji su pravili reklame. I ove naše, očajne, reklame veoma su pažljivo gledane kod nas. Pa opet, i tu treba otkriti mogućnost nekog sadržaja, ne samo forme. Recimo, gledali smo Jožu Horvata: pola sveta misli da je on neozbiljan, pola sveta misli da je impresivan. Ali koga uhvati Jože Horvat, taj ne može da prestane to da gleda.

E sad, ako neko mene, nekom svojom inteligentnom kombinatorikom, uhvati da ja idem za njim i da se igram, on je ostvario veliku stvar. A ako misli da mu verujem na reč, to više nije pravi odnos njega kao tumača i mene kao čoveka koji to treba da primi.

I u tom smislu mislim da je to *kako* presudna stvar. Naravno, kad prenosimo utakmicu mene interesuje da li je pao gol ili nije pao gol. To se ne može odnositi na tako bukvalne stvari.

A to što televizija potcenjuje *kako*, pa misli da je važno *šta*, i da nije važno *ko* će to reći i *kako* će to reći, nego misli da to objektivno toliko vredi, bez obzira u kakvoj ambalaži ga prodaješ, — to nije u psihologiji ni gledalaca, ni potrošača itd.

Prema tome, ako hoćete da vam se veruje u ono što govorite, nađite neke strašno šarmantne ljude, pa neka nam se oni obraćaju. Mislim, šta biste vi drugo radili, u čemu bi bila kreacija televizijskog programa, ako ne bi bila u iznalaženju *kako*? Ako bi sve imalo samo svoju objektivnu vrednost, onda bi *svako* mogao da radi na televiziji, svako bi mogao biti reditelj, svako bi mogao biti interpretator, itd.

IGOR LEANDROV: — Ja sam ti jako zahvalan, jer si rekao ono što ja ipak neću da kažem. I ne vidim u čemu polemiziraš sa mnom. Ja sam samo bio protiv toga da se kaže: ne što, nego *kako*. Za to sam da je i što i *kako*. I rekao sam: ako je to *kako* zato rečeno da treba da se podvuče potreba, da se na televiziji izrazi onako *kako* treba, onda je to u redu.

DUŠKO RADOVIĆ: — Ali imaš *kako* koje se bavi *ničim*. Ali se na izvanredan način bavi *ničim*. A imaš *šta* kojim se *ni na kakav* način ne bave, — i nemaš nikakvog rezultata. To je kao poezija. Mislim, apsolutno mora da se tretira kao poezija.

IGOR LEANDROV: — To su krajnosti...

RAŠA POPOV: — Nisu to krajnosti. Ja mislim, ima tu jedna... U ovoj knjizi, u ovom časopisu »Bit«, kod Abrahama Molesa, ima tu jedna vrlo jasna rečenica...

DUŠKO RADOVIĆ: — Pazite; recimo, niko nije istraživao problem Čkalje. Kad bi se Čkalja tretirao po onome *šta* govori, to ne bi bilo impresivno. Ali kad bi se analizirao sadržaj Čkalje kao ličnosti, i njegov uticaj na toliki broj ljudi, moralo bi da se dođe do sasvim drugog zaključka. Prema tome, Čkalja ne deluje po onome *šta* govori, nego po tome *kako* govori.

IGOR LEANDROV: — Ti jako usko onda gledaš, jer Čkalja očigledno nešto saopštava. Možda ne

RAZGOVOR U REDAKCIJI

rečima, ali na neki način neki sadržaj nama prenosi.

DUŠKO RADOVIĆ: — Ti bi hteo da kažeš, da to što on govori, da je to šta.

IGOR LEANDROV: — Ja govorim o televizijskom jeziku.

STEVAN MAJSTOROVIĆ: — Slušajte, da vam kažem. Meteorološki izveštaj je dosadna stvar, bar za mene lično dosadna stvar. Taj izveštaj daje Kamenko Katić. Ja nisam dosad sreo čoveka koji se o njemu nije pohvalno izrazio. Ne znam zašto i kako objasniti taj fenomen. Možda zato što je on jednostavan.

RAŠA POPOV: — To što si ti, Igore, rekao da je kao nekakva krajnost, ovo što Duško kaže: bolje da govoriš dobro o ničemu, nego da govoriš loše o nečemu, — to za mene nije krajnost. Ima rečenica kod ovoga Molesa u kojoj on to govoreći o »Konceptu koherentnosti kod izlaganja«, zove »problem centraliteta«. No, pošto je on dobar autor, pošto nije gnjavator — iako piše za časopis, on je to preveo na razumljiv govor. Problem centraliteta rešavaš kad se upitaš: »U kojoj me se meri sve to tiče?«

Prema tome, ako jedno izlaganje, o *maloj* stvari, *sličnoj*, skoro o ničemu, uspe da uspostavi taj most sa gledaocem, da gledalac oseti da se to u *izvesnoj* meri tiče njega, njegove današnjice i sutrašnjice, onda je to *položilo* televizijski ispit, taj masovni ispit. A ako govori o velikim suštinama, ali *tako zamumljeno* da ni sam ne razume, a gledalac ne može da oseti u kojoj se meri te, kao (bajagi) velike stvari, gledaočevog života tiču, to je propast, to nije prešlo ekran.

Prema tome, ima tu ta jedna rečenica, koja je vrlo važna: »U kojoj me se mjeri sve to tiče« — kako kaže Abraham A. Moles.

TOMISLAV SEDMAK: — Ja bih se nadovezao na ova dva »subjekta« koji su pomenuti: na Čkalju i na Katića, sa emocionalne tačke gledišta. Znači, sad se vraćamo ipak na nešto što u početku misimo baš tako lako prihvatili, a to je, da onaj koji saopštava, njegova sposobnost saopštavanja predstavlja *ogroman* doprinos intenzitetu i multi-dimenzionalnosti *našeg* doživljaja. Pitanje intelektualnog kvaliteta doživljaja, u ovom slučaju je, očigledno, sekundarno. Da li je to plus ili minus, to ostavljamo najvrhunskim aspektima analiza. Ali možda tu treba početi: od

Čkalje koji govori pametnije stvari. Znači: upotrebiti sredstvo za saopštavanje boljih stvari. Ne ići na to, da baš Čkalja — zato što je popularan, ide nadole, nego zato što je popularan da ide nagore.

Smatram da objašnjenja zašto Katića ljudi pamte i slušaju i jesu možda u tome što im on u izvesnom smislu obećava neku budućnost, i obećava je na jedan način koji je pomalo bezopasan, pomalo čak i...

STEVAN MAJSTORVIĆ: — Ali on im obećava poneki put »mračnu« budućnost: kišu, grad, i ostalo.

TOMISLAV SEDMAK: — U principu ne ide na taj način, znate. Ako ste ga slušali, uvek je konačna stvar svetlija. Mislim da to nije slučajno. Čak i kada se selekcioniraju slike zime: ne prikazuju leševe u snegu, nego prikazuju kako se put odtrpava. Dakle, ako tražimo simboliku, simbolika je uvek pozitivnija.

I mislim da su to tačke koje treba imati na umu kada se analiziraju ozbiljni sadržaji koji se prikazuju ljudima.

A ja se sasvim saglašavam, — samo sve zavisi od toga šta je, na kraju krajeva, i cilj određene stvari, — sasvim se saglašavam s tim da jedan čovek koji ne može da kaže »r« dovoljno dobro, da ne bi trebalo da bude nosilac vesti. On može da bude učesnik u nekoj razgovornoj emisiji, gde normalni ljudi normalno razgovaraju, pa ih jedan odsto imaju tu govornu manu. A da on bude eksponent žive reči, — to je vrlo delikatno.

RAŠA POPOV: — Ali ja bih ipak voleo da Vranjanci i Piročanci saopštavaju vesti.

PRVOSLAV PLAVŠIĆ: — Misliš, bilo bi smešnije?

RAŠA POPOV: — Ne, ne, ne. Imaju pravo da govore svojim jezikom.

TOMISLAV SEDMAK: — Samo da završim još dve stvari.

Znači, emocionalni izraz u rukama čoveka koji zna njime da manipuliše na televiziji, uz verbalni izraz, koji može da boji na televiziji, i da deluje ili smirujuće ili komično, može da predstavlja ogromnu prednost za svakoga ko želi da stekne popularnost.

Drugo, što se tiče izvornog jezika. Ja moram da kažem, kada sve saberem, da mislim da iz-

vestan broj odraslih ljudi Beograda, pretežno gleda dečje emisije, a ja, recimo, volim da gledam emisije za selo. Baš zbog izvornosti i zbog neposrednog saopštavanja nečega što mi više nemamo šanse da vidimo u relativno čistom obliku. I kad je god emisija čista, kad nije patvorena, meni je jako prijatno.

STEVAN MAJSTOROVIĆ: — Ja bih se uputio na teren koji pomalo osećam svojim — ako mi Duško Radović to dozvoli. To je šah.

DUŠKO RADOVIĆ: — Tu smo obojica na tuđem terenu.

STEVAN MAJSTOROVIĆ: — Obojica, da.

Tu se menjalo mnogo vrlo kvalifikovanih komentatora: velemajstora, internacionalnih majstora, i majstora. A najveći uspeh je imao i najviše je bio prihvaćen Rabar. On ima čak i jednu smetnju: on je iz Zagreba, tu je u pitanju jezik, i ima ljudi kojima to pomalo smeta. Razmišljao sam o tome, zašto je Rabar najviše prihvaćen, i to ne samo od široke publike, nego i od znalaca, od velemajstora.

Prvo, on je veoma savestan, — što ne mora da znači da i neki drugi nisu bili dovoljno savesni, ili dovoljno stručni u analizama. Ali ja imam jednu pretpostavku: da on obavlja jako dobro svoj posao zato što uspeva da veže pažnju gledalaca za poziciju, ne za sebe. Recimo, u svoje vreme velemajstor Ćirić je probao da šarmira gledaoce anegdotama, ali to kao stil nije išlo. Pa su se onda menjali i drugi, recimo Janošević koji je unosio notu nonšalantnosti, i onda vas je odvlačio od onoga što je svrha komentara — logika pozicije. A Rabar je bio *neupadljiv*; bio je precizan, solidan u analizama, pripremljen. Nekima se dešavalo, na primer Peni Trifunoviću, u »Politici« (u komentaru prekinute partije Fišer — Spaski), da su morali sebe da ispravljaju, sutradan. Pera Trifunović je, recimo, za tu završnicu rekao da se lako postiže remi, na način koji je on predložio. I posle toga je dobio pisma: da to uopšte nije remi, — i on se posle toga ispravljao.

Duško, je li ovo tačno što ja kažem?

TOMISLAV SEDMAK: — Jeste. Ali ima objašnjenje. On simbolizuje ideju šahiste u publici. I ako malo bolje razmislite, složili biste se sa time da on liči na šahistu, da on ima jedan aspekt šahiste i odnosi se prema šahu kao šahista u toj situaciji.

STEVAN MAJSTOROVIĆ: — To je mnogo komplikovano za mene. Ja imam jednostavnije objašnjenje. Moguće je i to, ali, iz razgovora sa ljudima koje sam anketirao bilo je jasno da je njima naročito pala u oči ta neupadljivost.

TOMISLAV SEDMAK: — Pa dobro, jesu li šahisti upadljivi? Pođimo od toga. Pogledajte Gligorića kako se ponaša.

ALEKSANDAR ANTIĆ: — A Fišer? Fišer je upadljiv, vrlo.

TOMISLAV SEDMAK: — A, pa mi ne govorimo sad o Fišeru; nemojte, molim vas.

ALEKSANDAR ANTIĆ: — I on je šahista, u ovom trenutku.

STEVAN MAJSTOROVIĆ: — Ne; tu ima dve stvari, znate; i kvalitet njega kao šahiste. Svi oni koji su bili komentatori pre Rabara, oni su danas bolji šahisti nego Rabar. Rabar pripada prošlosti; on se više i ne bavi aktivno šahom, ne učestvuje na turnirima. Prema tome, ...

TOMISLAV SEDMAK: — Ali različiti su temperamenti tih ljudi koje ste pomenuli. Rabar ima specifičan temperament, koji je baš isturio temu napolje. Drugi se nisu uklapali u predstavu šahiste kod gledalaca.

STEVAN MAJSTOROVIĆ: — Nisu oni uopšte propuštali da saopšte ideju. Oni su bili dosta precizni u komentarima; pa bi rekli, recimo: Verovatno je plan Fišerov bio to da pregrupiše figure na kraljevo krilo, jer je tu osjetio slabosti itd. To isto kaže i Rabar. I Rabara svi prihvataju a Čiriću zameraju.

IGOR LEANDROV: — A izgled i ponašanje, Stevo?

TOMISLAV SEDMAK: — Da se ne vraćamo na ono da li je, neko normalan ili nije.

ALEKSANDAR ANTIĆ

Postoji jedna činjenica da se ne polazi od onog što bi morao urednik televizije, ili reditelj ili ne znam ko, da zna, da odabere pogodnu ličnost, ono što Duško kaže: Nađite šarmantnu ličnost, pa će biti i rado gledana emisija, i postići će efekat, cilj koji ima. A ne ovako drugostepeno tumačiti. To je kao i u umetnosti i, verovatno,

RAZGOVOR U REDAKCIJI

u svakom stvaralaštvu: posle toga dođu kritičari i oni koji analiziraju, i prave zaključke o onome šta se desilo i kako je to bilo i zašto je to bilo. A neko je Rabara vrlo svesno doveo pred ekran, probao sa njim, i kao dragocenost jednu ga otkrio, pokazao ljudima.

Mislím da je to jedino bitno, da je to ono što je najvažnije. Naime, smatram da se o tome ovde uopšte ne govori. Mi smo ljudi iz prakse i, naravno, ne znamo mnoge izraze koji se ovde upotrebljavaju, nismo ni upoznatí sa teorijama o komunikacijama itd., ali mi o mnogim stvarima moramo da vodimo računa, o sekundama da vodimo računa, o pozadini da govorimo, da vodimo računa o tome da li je neko obrijan ili nije, da li neko ima tu govornu manu, slovo »r« — što nikako ne sme da bude prepreka da dođe na televiziju.

STEVAN MAJSTOROVIĆ: Ovim primerom samo sam hteo da ilustrujem kako neko postiže nešto na jedan način, neko na drugi način. Ali, Rabara prihvataju bezrezervno svi, od amatera koji počinju da igraju šah, do vrhunskih velemajstora. On je njima najprihvatljiviji, jer je našao rešenje tajne za to kako.

ALEKSANDAR ANTIĆ: — Nije on našao; njega su našli.

STEVAN MAJSTOROVIĆ: — Nije; čak obrnuto. Njega su neko vreme bili čak skinuli sa programa.

ALEKSANDAR ANTIĆ: — To nije bitno. Nije se on pripremao da bude komentator na televiziji, očigledno. On je takav čovek, i pronašao ga je neko, video je šta je tu dobro za njega. Mislím da je u tome tajna, ako uopšte postoji tajna. Tu nema ničeg drugog. Verovatno da kod nas ima vrlo ograničen broj ljudi koji se pripremaju, u bilo kom smislu, za posao na televiziji. To što Igor nije hteo da kaže, a što je neko ipak rekao, to samo potvrđuje činjenicu da je televizija institucija sa vrlo strogo određenim poslovima, kadrovima, ljudima, materijalnim sredstvima, redom koji se ne može poremetiti pa makar da sad ustane Lav Tolstoj. I, ako niste planirali kameru i snimatelja, nećete ga dobiti. U tom smislu je Rabara neko pronašao; Rabar nije najzaslužniji za to. Najzaslužniji je onaj koji ga je doveo na televiziju.

PRVOSLAV PLAGŠIĆ: — Ja bih iskoristio ovu repliku koju je ovde dao kolega Antić. Da li bih mogao da vas upitam: na koji način se vrši taj izbor? Meni to nije dovoljno jasno. Kako neko

ko stoji iza programa u stvari, uspeva da potrefi, da izabere za nekog. To je za mene tajna. Ja uopšte ne bih umeo da napravim dobar izbor, ja sam truba za to.

ALEKSANDAR ANTIĆ: — Pitajte Cigu Vitorovića.

PRVOSLAV PLAVŠIĆ: — Ma ne, ozbiljno mislim. Imate, recimo, u jednom članku Pavela Kmpenanua raspravu o tom stepeničastom efektu, gde se sužava ono što je u javnoj komunikaciji, na osnovu onog što dolazi, što može da dođe, i onog na kraju, što može da se percipira. Kako se, to u stvari radi, u ime čega, — da li se pretpostavlja, ili je to neka intuicija, automatska ili...?

DUŠKO RADOVIĆ: — Da vam kažem nešto, Plavšiću. To je isto kao pitanje kako se pišu pesme...

ALEKSANDAR ANTIĆ: — Pa sigurno.

DUŠKO RADOVIĆ: — Pesme se potvrđuju...

PRVOSLAV PLAVŠIĆ: — Ne, nije to isto.

DUŠKO RADOVIĆ: — ... vaš izbor se proverava i potvrđuje ili ne potvrđuje. Prema tome, pokaže se imate li vi sluha, smisla. Nego je sva šteta u tome što neki ljudi stalno prave pogrešne izbore, a to niko ne konstatuje. Mislim, ne može čovek sam, od prvog trenutka da se legitimise kao čovek koji će umeti da izabere ličnost, — nego je taj koji je izabrao Rabara pokazao da ima smisla, da ima sluha, da gleda kao što gledaju gledaoci — što je, mislim, velika privilegija gledati kao što gleda gledalac. Ali, to se sve proverava; vi imate pravo da pogrešite jedanput, dvaput, triput. Ali posle određenog broja grešaka moralo bi da dođe do neke konsekvence. Međutim, — nije tako.

ILIJA MOLJKOVIĆ

Ako dozvolite izneo bih nekoliko kratkih napomena, s tim što ću morati neke stvari i da ponovim u vezi s ovim što je ovde rečeno. Po mojoj oceni, — izneću jednu dosta radikalnu tezu, — televizija ne može nikako biti, bar sa aspekta onoga što će u budućnosti možda postati, sredstvo za *informisanje*.

U vezi s tim, hteo bih najpre da kažem nekoliko stvari. Čini mi se, naime, da svi ovi nesporazumi koji su se ovde pojavili proističu upravo

RAZGOVOR U REDAKCIJI

iz činjenice da se televizija uzima, *prevashodno*, kao sredstvo za informisanje, — pa se onda, u tom kontekstu, pojavljuju i neki drugi, širi problemi. Ukratko bih samo, prethodno, *specifikovao* ono što mi je poznato o televiziji, — tu pre svega mislim na relativno dugo praćenje onoga što se piše o televiziji, na svoj, dosta kratki, gledalački 'staž', te, razume se, i na vlastito razmišljanje o fenomenu televizije. Inače, nemam nikakvih praktičnih iskustava, nikakve konkretne veze s televizijom.

Po mom mišljenju, jedno sociološko istraživanje televizije — da uzmem njega, recimo; ali i uopšte, svako drugo: psihološko, pa, na primer, i psihijatrijsko, itd. — moralo bi najpre početi od ispitivanja televizije kao institucije. Tu podrazumevam *organizaciju* rada, kadar — ono na šta je ukazao Duško Radović: ljude koji rade na televiziji — ali u prvom redu tehniku, tehničke moći i mogućnosti televizije. To bi bio prvi aspekt istraživanja.

Po mojoj oceni, naime, postoje tri aspekta, koji su međusobno povezani, ali tako da se ne mogu oštro razdvojiti jedan od drugoga. Redosled kojim ih izlažem bitan je sa stanovišta mojih ličnih procena.

Drugi aspekt jednog takvog istraživanja bio bi: televizija kao *sredstvo* za komunikaciju, sredstvo za informisanje i sredstvo za propagandu. Čini mi se da se ovo poslednje ponešto zapostavlja u ovom razgovoru, a to je takođe važno — bar sa stanovišta onog što televizija danas jeste. A u tom kontekstu — da je televizija sredstvo, ja bih se ipak pre pridružio drugu Sedmaku, psihijatru, naime shvatanju da se tu možda pre radi o sredstvu u smislu posrednika, a ne o sredstvu u smislu *tehničkog* sredstva. Jer tek ako se televizija posmatra u tom smislu, da je ona posrednik, neko ko *oposreduje* odnose među ljudima, — tek tad imaju smisla svi ovi razgovori o televiziji, kritičko razmatranje problema televizije, istraživanje smisla televizije.

Samo da ukratko obrazložim to, — a ovde je, imam utisak, najviše o tome i govoreno, — zašto insistiramo baš na tom da televiziju treba *prevashodno* shvatiti u smislu posredovanja, oposredovanja intelektualnog odnošenja među ljudima, duhovnog oposredovanja.

Kada televiziju uzmemo kao *sredstvo* koje će nam *preneti* neku informaciju, — ovo se vrlo mnogo odnosi na sve ono što je Raša Popov govorio, ali i na ovaj 'spor' oko toga da li je Rabar dobar televizijski komentator ili ne, i

na slične primere, — kada je posmatramo kao sredstvo koje će nas obavestiti o nečemu, tada zapostavljamo nešto što je bitno televizijsko, ono *televizično*, kako reče Munitić, naime to da televizija nije *samo* sredstvo koje *putem* reči oposreduje ljudske odnose, već pre svega *putem slike*. Ono što je *prevashodno*, specifično kod televizije jeste *slika*, a ne *reč*. I u tom kontekstu Duško Radović verovatno ima pravo kad kaže da se tu radi o *kako*, — premda ja smatram da radikalno razdvajanje *što* od *kako* (naravno, ne u onom smislu u kojem je drug Leandrov govorio), da to radikalno razdvajanje ne bi imalo smisla. Naime, sa stanovišta da televizija kao medij, kao *posrednik*, može imati i ima neku svoju „suštinu“ (ovaj termin, naravno, nije sasvim adekvatan, ali trenutno nemam pogodnijeg), tj. da je ona *više u slici nego u bilo čemu drugom*, više nego u reči, ili emociji čak, i da vizuelno najviše deluje na nas, — tek tada se mogu razjasniti nespornosti oko društvene „korisnosti“ televizije, ovaj pedagoški aspekt, recimo, koji je pominjao prisutni drug psihijatar.

Ja se, recimo, nikad ne bih mogao složiti s tom tvrdnjom da se može znati šta »narodu treba«, a isto tako ni sa onom tvrdnjom o *redu*, *sve dotle* dok se precizno ne definiše, dok se ne identifikuje taj *arbitar* koji će da odredi šta je to što narodu treba. *Pre toga*, ovako se olako odnositi prema tome, i *znati* šta narodu treba, i tvrditi da je *potreban* neki *red* na televiziji itd., — mislim da *pre toga* razgovori ne mogu imati smisla.

Unekoliko sam se udaljio od svoje teze, zato što mi se čini da je to ovde bio implicitno glavni problem, — pa u tom kontekstu sam hteo da istaknem da, po mojoj oceni, televizija, gledano sa stanovišta onog što je njoj imanentno, u budućnosti *ne može* nikako biti sredstvo za informisanje, i utoliko, *ne ni* sredstvo za propagandu, već sredstvo za komunikaciju, sredstvo za oposredovanje ljudskih odnosa.

I *tek* tako shvaćena televizija, u smislu posrednika, *onoga* koji oposreduje, ona *dospeva* u sferu *kulture*. Naime, ovaj razgovor, svi primeri koji su navođeni tiču se uglavnom fenomena kulture, sve se to manje-više odnosi na sferu *kulture*: televizija u *odnosu* prema onom što se podrazumeva pod terminom kultura. A tek tada možemo govoriti o tome *da li* ona može biti i *koliko* može biti taj posrednik, taj medij koji će oposredovati naše odnose.

I tu dolazimo do onog trećeg aspekta — televizija i gledaoci, odnosno onaj auditorijum koji prima ono što se dosta olako naziva porukom. U okviru tog trećeg aspekta mogu se, naravno, iznositi najsubjektivniji primeri i uspostavljati

najraznovrsniji »problemi«: kako ko doživljava ili se odnosi prema onome što televizija emituje, onom što je televizijski program?

Tu se dospeva, čini mi se, do jednog izuzetno delikatnog problema, koji je *neposredno* vezan za ono što sam najpre pomenuo, za onaj prvi aspekt: televizija kao institucija — u okviru toga organizacija, tehničke moći i mogućnosti. Naime, televizija kao institucija, u izvesnom smislu je izuzetno kontrolisana. Ja nemam praktičnih iskustava da bih iznutra to procenio; međutim, na osnovu onoga što mogu i kao gledalac da zaključim, i na osnovu onoga što sam čitao...

IGOR LEANDROV: — Apsolutno kontrolisana.

ILIJA MOLJKOVIĆ

...može se pretpostaviti da je ona izuzetno *kontrolisana*. I kao takva, ona već nije samostalna — da bi bila ono što ja mislim da bi mogla da bude, ili pak da bi bila ono za što se Duško Radović ovde najviše zalagao.

Odnosenje prema jednom tako raznovrsnom auditorijumu kao što su gledaoci, — mislim, neograničena raznovrsnost tog auditorijuma, i određivanje, recimo, televizijskog programa na osnovu pisama koje pišu gledaoci, ja mislim da je to — sa stanovišta *i našeg vremena*, ne samo sa stanovišta nekog budućeg — prilično smešno. Jer se tu upravo, zanemaruje onaj stvaralački faktor. A televizija kao posrednik, takav kako je ja shvatam, — ona je bitno *označena*, bitno obeležena tim pojedinačnim, stvaralačkim. Dakle, ona se u nekom smislu približava umetnosti, ili je pak *na samoj granici* nečeg što bi se moglo zvati umetničkim. Ona nije *puko* sredstvo (recimo, za informisanje), *niti to može da bude* — zbog vizuelnosti, niti je pak (danas kakva je nije nikako) nešto umetničko. Ali mislim da se ona, u intenciji, u svojim intencijama, u mogućnostima, nesumnjivo približava, i *stalno* će se približavati nečemu što je umetničko.

I u tom smislu — ako su ove moje pretpostavke o nekoj vrsti budućnosti televizije osnovane — u tom smislu bi se onda neka rešenja mogla tražiti na tom planu da se omogući slobodno kolanje, slobodan pristup ideja na televiziji, — da se ljudi prema televiziji orijentišu subjektivno, samostalno, stvaralački. Ne da programi nastaju u televiziji.

To je, inače — da se ponovo vratim na onaj prvi aspekt — problem svih institucija. U sva-

koj instituciji meni poznatoj, dolazi do *okoštavanja*. Pre svega zato što se ljudi tu *ozakonjeno* »smeste« — da upotrebim taj ružan izraz, i ne nameravaju nigde dalje da idu, skoro *dokonačaju* vlastito življenje, — pre svega zato dolazi do *okoštavanja*; zatim, usled nekomunikativnosti sveta koji se zatvorio u jedan krug, sa ostalim svetom ima veoma malo posredovanja ideja; onda, kao treći razlog takvog *okoštavanja* deluje ono što se može, bar kad se radi o televiziji, zvati *kontrola*, neki društveni interesi; i najzad, *opšte stanje institucija* u društvu: manje-više sve su institucije zatvorene, iako bi morale biti *prolazne* — da se napreduje kroz instituciju, a ne hijerarhijski u instituciji.

Povezujem ovaj treći aspekt sa prvim zato što smatram da se, usled ovih tehničkih moći televizije, neograničenih tehničkih moći — ona može da u toku 24 sata prikazuje *bilo šta i sve...*

TOMISLAV SEDMAK: — Vremenske, ne tehničke.

ILIJA MOLJKOVIĆ: — *Tehničke*. Tehničke moći televizije ne podležu vremenskim merilima: televizija može da prikazuje *non-stop*.

...ponavljam: usled tih tehničkih moći i mogućnosti, zatim usled jedne *kontrole*, te i usled jednog arbitra kojeg zasad nisam mogao da identifikujem — ali, eto, on se javlja i u obliku jednog psihijatra, koji zna šta narodu treba, — usled svega toga, čini mi se da kod nas preovlađuje mišljenje da televizija treba da bude neka vrsta *univerzalizovane* institucije, da ona *sve* može da bude. A moje je mišljenje da ona *ne* treba da bude univerzalistička *u tom smislu*, da o *svemu sve* kaže, ona, da saopšti, da obavesti, no da pojedinac, stvaralački subjekt bude taj koji će televiziju koristiti samo kao posrednika, da bi neku svoju misao, ideju, neku sliku, senzaciju, predstavu, nešto što ima u glavi dostavio, u tom *izvornom* obliku, do svesti drugog čoveka, s kojim ću ja onda i o tome razgovarati, duhovno saobraćati.

I tu dolazimo do *funkcije* televizije. Po mojoj oceni, naime, funkcija televizije je upravo u tome. Funkcija televizije nije u tome da se ja odnosim prema njoj direktno, da ja *nju*, recimo, kritikujem, već da sa drugim čovekom komuniciram o onome što ona nama predočava.

Ja tako shvatam televiziju. I utoliko nisam neki bogzna kako »dobar«, ni čest gledalac postojećeg programa.

Da zaključim: ja smatram da se funkcija televizije ne može iscrpljivati niti u društvenoj korisnosti *apriori određenoj*, zadatoj, niti u njenim *tehničkim* moćima i mogućnostima (kao što se ni funkcija ni smisao pisane reči ne iscrpljuju u sredstvima za pisanje) — jer, čini mi se da je ona svemoćna sa stanovšta sredstva za informisanje i sredstva za propagandu, već je njena jedina smisljena funkcija u tome da ja kao gledalac nečeg, nekog programa na televiziji, mogu o tom programu, poput knjige koju sam pročitao, da komuniciram s nekim drugim, da posredstvom tog »duha« i tih ideja međusobno saobraćamo.

A moje je mišljenje — bar na osnovu onoga što sam o televiziji pročitao i zaključio — da se najveći broj ljudi odnosi *neposredno* prema televiziji, u smislu *korisno upotrebljivog tehničkog sredstva*.

Takvom shvatanju može se staviti sledeći prigovor: nesmisleno je neposredno se odnositi prema nečemu sa čim se nema neposredna veza. Ja kao gledalac nemam *neposredan odnos sa televizijom* kao sredstvom, i logički je neodrživo da se sad, u *razmišljanju*, ja obraćam neposredno *prema* njoj kao takvoj. Ja mogu samo da saobraćam, *posredstvom* nje, sa drugim čovekom.

TOMISLAV SEDMAK

Ja televiziju shvatam kao i svaku drugu instituciju, koja ima svoj sistem i svoj red. Postoji uvek težnja da se svaka institucija menja, kao i što postoji težnja institucije da se održi. Da bi se obarala institucija televizije ovakva kakva je, treba imati na umu unapred određeni sistem i red. Zato smatram da nije pravo rešenje u suprotstavljanju i u ubedenju da baš sve treba menjati, skoro do isključivanja sistema i reda. Sigurno je da se u svakoj instituciji stalno treba nešto menjati, dodavati, nadgrađivati, ali to je efikasnije nego počinjati ispočetka i lutati. Na kraju bi ispalo da oni koji smatraju da program ne valja, ne mogu baš mnogo da ponude da on bude bolji.

A ako hoćemo da govorimo o problemu stvaralaštva na televiziji, ili o problemu stvaralaštva uopšte, treba da počemo od broja stvaralaca koji postoje u opštoj populaciji. Ispalo bi da je možda jedan od hiljadu stvaralac u ovom smislu reči, koji bi odgovarao koncepciji stvaranja posebno kvalitetnog programa. Onda bi televizija bila privilegija malog broja ljudi koji bi među sobom komunicirali o nekim vrhunskim idejama,

koje bi istovremeno trebalo da budu i genijalne i potpuno nove. Šta onda da radimo sa ostalim ljudima, sa onim običnim ljudima, koji ustvari i najviše koriste televiziju?

Izgleda da treba uvek da se podsećamo gde i kako živimo i ko je to oko nas. Odlazak u neke nadhumanizovane sfere, gde se gubi čovek, po mom mišljenju, ne koristi ničemu. Moramo poštovati gledaoca.

Stavio bih samo još jednu primedbu na izlaganje druga koji potencira značaj praktične efikasnosti. Zanat i praksa se uvek podređuju rutini, šablonu i osiromašenju baš onoga o čemu se toliko govori, stvaralaštvu u delatnosti svakog od nas. Pozitivno je kad postoji intuicija kao nešto urođeno što obezbeđuje uspeh stvaraoca na televiziji. Sigurno je da je intuicija pomogla da stvaralac šahovske emisije dovede Braslava Rabara da komentariše šahovske partije (iako u tome ima zasluga i sam Braslav Rabar, a ne samo taj koji ga je doveo, kako bi izgledalo po izlaganju druga sa televizije). Međutim, još je sigurnije da se i ta intuicija, taj talenat, mora negovati, obogaćivati, dopunjavati znanjima iz raznovrsnih teorijskih oblasti. I intuicija i zanat moraju da se prevazilaze i osmišljuju znanjem i shvaćenim iskustvom, inače se negira potreba stvaraoca da poseduje i uvid u ono što čini.

ALEKSANDAR ANTIĆ

... Kada je reč o kadrovima na televiziji, o onim ljudima koji prave program, onda se može reći da je u tom pogledu stanje prilično zavisno od slučaja.

S jedne strane ima mnogo, starijih ili mlađih, reditelja koji su školovani u najboljoj mogućoj instituciji kod nas: na Akademiji za pozorište, film, radio i televiziju. Oni su, dakle, vrlo kvalifikovani. Pre stupanja u radni odnos po pravilu su bili provereni: ili na emisijama koje su pravili za televiziju kao spoljni saradnici, ili kroz rad na filmu. Međutim, po prirodi stvari, oni su na televiziji ipak drugorazrednog značaja, utoliko što su samo realizatori programa koji priprema urednik emisije...

Ovde je, naravno, pre svega reč o emisijama zabavno-humorističkog žanra, o dečjim programima, obrazovnim i muzičkim emisijama.

U popisu zanimanja na televiziji postoji i zvanje urednika, odnosno saradnika. Predviđeno je, i televizija se vrlo dosledno drži tih propisa,

kakve školske kvalifikacije moraju imati ljudi za to zvanje. Nažalost, samo školske kvalifikacije na ovom poslu ne znače baš ništa. Nesumnjivo je da na beogradskoj televiziji postoji izvestan broj ljudi koji umeju da prave dobar program. Ali, isto tako je sigurno da ima mnogo ljudi, na kojima leži stotine minuta dnevno televizijskog programa, koji veruju da je dovoljno dovesti stručnjaka pa imati dobar televizijski program. Oni veruju u dobru literaturu, u dobrog glumca ili snimatelja, u dobrog reditelja ili tehniku, ali ne misle da je za sve to potreban pre svega televizijski način mišljenja i pristupa svakoj materiji...

Verujem da je dobar deo svakog televizijskog posla kreativan postupak. Prema tome, očigledno je da se pitanje programa i njegovog kvaliteta ne može rešiti formalnim putem: raspisati konkurs, i tada — na osnovu formalno najboljih ponuda — postaviti čoveka na mesto sa koga on treba dobro, plemenito, kvalifikovano i uspešno da zabavlja milione gledalaca, da ih obrazuje, da ih odmara...

Za obrazovni program ništa ne znači doktor andragogije ili uspešni praktičar u toj oblasti, ukoliko nema »ugrađen« u glavi tv ekran...

Mnogo ljudi veoma voli decu, ali sumnjam da bi pravili dobre dečje emisije.

... Ovde je spomenut Braslav Rabar, šahovski komentator, kao primer odličnog posrednika između tako komplikovane igre kao što je šah i miliona gledalaca koji su bili zainteresovani za tok borbi Fišer—Spaski.

Mislim da je reč o dve važne stvari. Prvo — što Rabar ima takve sposobnosti, i drugo što je postojao urednik koji je doveo Rabara na ekran! Mislim da je ovo drugo presudno... Verovatno ima i sposobnijih tv-komentatora nego što je Rabar. Ali, to za televiziju ne znači ništa. Treba imati pravog, dakle televizijskog urednika koji će ga pronaći i dovesti u studio!

Oni koji rukovode televizijom, naravno, znaju kakav program treba praviti. Uopšte — svi znaju potrebe društva i šta bi tu televizija mogla da učini. Verujem da je odmah posle toga najvažnije pitanje kako praviti program. Nažalost, direktori televizije tu mogu malo da učine. Potrebni su kvalifikovani televizijski urednici, saradnici, dramaturzi...

ILIJA MOLJKOVIĆ

Samo nekoliko reči da dodam o institucijama, da bismo otklonili nesporazume, tačnije rečeno da bismo učinili jasnijim neslaganja.

Ja sam govorio o televiziji kao instituciji zato što je televizija kao institucija najviše kritikovana, i to u smislu ovako ili onako korisno upotrebljivog sredstva, — ona je »opšta meta«, tako da kažem. Meni nije poznat nijedan drugi primer da se jedna institucija te vrste, recimo radio, vrlo srodna — bar sa stanovišta toga da je sredstvo za komunikaciju i informisanje, — nijedna druga ni blizu tome nije tako žestoko kritikovana; kao što kaže Duško Radović, svi se maltene bacaju blatom na nju.

Ja sam sa tog stanovišta govorio o televiziji kao instituciji, i u tom kontekstu hteo sam da istaknem razliku — baš sa stanovišta onog što pretpostavljam da će televizija možda biti (za šta nisam rekao da je izvesno, je l'). I u tom smislu mi se čini da se na televiziji može radikalnije menjati — baš sa stanovišta tih evidentno ispoljenih potreba. Stalno se o tom razgovara: da treba nešto činiti, i pošto su potrebe na osnovu toga evidentne, baš sa stanovišta tih potreba može se nešto više činiti, nego u nekim drugim institucijama, koje su potpuno zapostavljene — bar sa stanovišta društvene kritike.

U tom smislu sam dakle, samo nagovestio neke mogućnosti televizije koje bi nam možda mogla omogućiti da otklonimo neke nesporazume. Neki nesporazumi, praktično uzev, po mojoj oceni nisu nesporazumi. Mi govorimo o stvarima koje nemaju svrhe — ako se, recimo, pretpostavi da je televizija pre sredstvo za komunikaciju, za oposredovanje odnosa među ljudima, nego što je sredstvo za informisanje. Mi onda, da izvinete, mlatimo praznu slamu; a u tom slučaju, i mnogo šta od onog što sam čitao predstavlja skoro mlaćenje prazne slame. Kažem, — pod tim uslovom, ako se ta moja teza makar i uslovno prihvati.

A i na osnovu ovoga što je ovde rečeno može se zaključiti nešto slično. Više se naginje ka tome, glavni problem više se odnosio na to. Sve ovo što je problemski postavljeno ovde, više se odnosilo na to kako uspostaviti vizuelni kontakt sa svetom kome je taj program namenjen. Dakle, i ovde se implicitno tome težilo, tome da je televizija posrednik ljudskih odnosa, intelektualnog odnošenja, nego tome da je ona sredstvo.

I u tom smislu, onda, ja smatram da treba postaviti i pitanje drugih institucija, i drugih, naravno, — svih drugih, pa čak, recimo, i psihijatrijske neke institucije.

RAŠA POPOV

Ja bih rekao nešto povodom ovog Iljinog izlaganja. Mi smo, naime, konstatovali u onom ap-

straktnom delu razgovora da je televizija vrlo plastična, da je to taj levak koji prima i direktni prenos, i pozorište, i elektronske knjige, i elektronski plakat. I mislim da ta opšta konstatacija ima veze i sa ovom političkom situacijom televizije. Ako bi televizija bila samo informaciona ustanova, onda bi *arbitar* u toj ustanovi bili novinari i ljudi koji se bave profesionalno informacijama. Međutim, očigledno je, da baš zbog te strahovite plastičnosti televizije, što se ona *svih* ljudi tiče, *svih* grana, da će se upravo sad, u ovim amandmanskim događajima, proširiti i ta mogućnost da više *sami* profesionalci za informacije ne budu arbitar, da ne određuju, sami u svom zatvorenom krugu, koje će programe i koje emisije imati.

Evo, recimo, ustavni amandmani bi trebalo, ako ja ispravno osećam da predvide da se, na primer, uspostavi veza između, šta ja znam: fabrika konzervi i proizvođača stoke, da to bude jedna organska veza. Međutim, veza između televizije neće biti samo veza između televizije i udruženja novinara, nego to mora biti čitava serija veza: i sa proizvođačima stoke, i sa fabrikama konzervi, i sa rudnicima, i sa radnicima, i sa skupštinom. Jer *svi* su ti ljudi zainteresovani, *sve* su te grane društva zainteresovane da budu arbitar tog sveobuhvatnog, sveplastičnog sredstva za društveno komuniciranje.

A kad bi bila to sprava za informisanje, zna se: Udruženje novinara, i udruženje još neko, i tu smo, — to bi bile jedine nužne veze.

Znači, samoupravljanje na televiziji ne može biti samoupravljanje nas 1600. Mi ne možemo, nas 1600, da budemo arbitri i opšti odlučivači.

STEVAN MAJSTORVIĆ

Mislim da televizija nema *jednu* funkciju, i one nisu u konkurentskom odnosu. Ne možemo da kažemo: ova funkcija je važna, drugih ne treba ni da bude. To su komplementarne funkcije. Stvar je ličnog osećanja ko smatra koju funkciju najznačajnijom, ali u suštini, televizija ima *više* funkcija.

Recimo, ja želim da odbranim tezu — osporenu tezu, ako nisam pogrešno shvatio Iliju — da ona ima i tu kulturnopropagandnu funkciju. Ali zauzimajući se za tu tezu, uopšte mi ne pada na um da osporavam onu drugu funkciju, ili one druge funkcije, o kojima je govorio Ilija.

Ipak nešto ima, što je on rekao, što i jeste problem. Ne znam šta ta pomenuta cirkulacija ideja sve podrazumeva, jer tu postoje i moraju

RAZGOVOR U REDAKCIJI

da postoje limiti. Recimo, ako bi neki teolog hteo da razmenjuje sa mnom ideje o tome da li treba da bude religije ili ne, ja sam prihvatio takav limit, jer ja u takve razgovore ne bih mogao da ulazim jer su neaktuelni.

ILIJA MOLJKOVIĆ: — Izvinjavam se što upadam. Pod cirkulacijom ideja i podrazumevao sam to da se, recimo pojavi pet, šest ili više, stvaralaca, neke vrste stvaralaca — ne neko ko se bavi politikom — koji bi mogli ponuditi neki scenario, televizijski, televizičan. U tom smislu sam mislio cirkulacija ideja.

Pošto postoji monopol — a da postoji i ovde smo čuli — takav stvaralac samostalno *ne može*, u ovako strukturiranom društvu te i televiziji, da uopšte *dospe* na televiziju.

U tom smislu nedostaje cirkulacija ideja. Šta više, ja čak mislim da ako bi i German napravio neki televizijski scenario (ako mu to ne bi bilo ispod časti), da bi i to, ako bude vredno, moglo da dođe u obzir za emitovanje. Kažem, scenario televizijski, — ne političko propagiranje religije.

STEVAN MAJSTOROVIĆ: — Jer, pazite, molim vas. Šta vi podrazumevate pod propagandom? Propaganda ima jedan vrlo loš prizvuk; ja nemam to u vidu...

ILIJA MOLJKOVIĆ: — Nisam uopšte mislio na ekonomsku propagandu.

IGOR LEANDROV

To pitanje monopola nije tako jednostavno. Kad se radi o humorističkim programima, svi humoristi koji su iole poznati, pozvani su da daju ideje itd. I kad se radi o nekim drugim programima, svi se pozivaju. Nije problem monopola tu, da čovek ne može sa dobrim scenarijem da prođe. Ja bih pre rekao da je problem u tome što dobrih scenarija ima *malo*, i što je masovna pojava da ljudi od imena *ne pišu*...

ILIJA MOLJKOVIĆ: — Dozvolite da se umešam. Problem monopola, i cirkulacije ideja, a otuda i zatvorenosti, jeste u tome što televizija »sao-braća« samo sa ljudima »iole poznatim«, sa »ljudima od imena«. S druge strane, tu se radi o *najamničkom* odnosu. Uzmimo, recimo: Duško Radović je stvaralac, — vi njemu *naručite*... To nije taj odnos cirkulacije ideja...

IGOR LEANDROV: — Ne kad naručimo, *ne* govorim ja o porudžbini. Ja se slažem s tim da nije dobar način *poručivanja*. Svako može

RAZGOVOR U REDAKCIJI

da pošalje, ali šta dolazi... ljudi, da vi vidite. To bi pre trebalo da ide na nadležnost kod druga Sedmaka.

OLIVERA PAVIĆ: — Ali šta se radi na tome da to cirkuliše?

IGOR LEANDROV: — Ali cirkuliše. Godišnje kroz televiziju prodefilira deset hiljada ljudi, — nemojmo o tome. I shvatimo televiziju, i shvatimo sredinu. Loše je rečeno da »svako društvo ima televiziju koju zaslužuje«; to je preterano. Slažem se s onim što Duško kaže: taj činovnički odnos *postoji*. — Da l' su najbolji ljudi? — Verovatno *nisu*. I tako dalje.

Ali to, ta fama o nekoj kompletnoj zatvorenosti televizije, da ne može jedan autor da dođe, sa dobrim scenarijem, na televiziju, — ja kažem da to nije tačno.

STEVAN MAJSTOROVIĆ: — Ali ipak, ima razloga da se o tome razgovara, iako televizija želi da se otvori...

RAŠA POPOV: — Ali ne možemo mi sada braniti televiziju zato što smo sa televizije. Ispalo bi to odbranaški. Sigurno je da upravo ovo što se u našem društvu sad događa utiče na to da ćemo mi biti *sve manje* u mogućnosti, tj. da profesionalno zaposleni ljudi u toj instituciji budu isključivi arbitri onog što je na ekranu. To je, ja mislim, dobar trend; to će tako biti. Ne treba mi da branimo tekovine prvih petnaest godina razvoja televizije; mi ulazimo sad u *drugih* petnaest godina.

IGOR LEANDROV: — Izvinite, imate i drugu stvar. Pogledaj kakva je jezička kultura naših naroda. Baš je rečeno ovde, — nije slučajno to za selo: *svež* jezik. Kakva je razlika kad gledate neki strani program, — uzmimo ove naše komšije Talijane, koji su navikli da brbljaju: podnesi mu mikrofona, onaj više, elokventan je, kako god hoćete. Podnesi ti mikrofona nekom našem: štuc, muc, i stane.

RAŠA POPOV: — Ali recimo, uzmi bosansku emisiju za selo. Ja strašno volim da slušam sarajevsku emisiju za selo: samoupravljači iz BiH *izvanrednu* elokvenciju imaju. Probajte slušati kad bude njihov termin; mnogo su rećiti.

ALEKSANDAR ANTIĆ: — Ipak se svodi na tehniku.

OLIVERA PAVIĆ

U toku ovog razgovora ja sam razmišljala o tome da li se ovaj razgovor vodi zbog toga što

mi ne posedujemo dovoljno znanja i kulture da bismo pravili — prema zadacima koje imamo i koje mogu da nam formulišu — prave programe, one koji imaju svoju funkciju i punu efikasnost. Mislim da ovaj razgovor, kao i način na koji se izjašnjavamo o ovoj knjizi, govori o tome da mi baš te sposobnosti nemamo, i da bi bilo odlično ako bismo radili na tome da ih osvojimo, te bismo onda verovatno manje govorili o onome o čemu smo mnogo govorili, tj. o *granicama* televizije. Ja mislim da su njene granice ipak šire nego što nama treba. Tako da ja nikada ne bih mogla da se složim sa ljudima koji istražuju televiziju i govore da su te granice *isuviše uske* i da je njen uticaj *isuviše mali*. I ne samo zbog toga što ja ne znam o tome mnogo, nego zbog toga što ako ne bih verovala u to da je uticaj televizije *veliki*, u uslovima ove situacije o kojoj je govorio drug Majstorović, onda ne bih ovog trenutka umela da kažem ko će izvršiti tu kulturnu revoluciju, koja je apsolutno *neophodna*. Znači, mi bismo *morali* da, vrlo organizovano i brzo, i pametno, stvorimo sistem u kome bi se izvršila neka selekcija sposobnih ljudi, talenata, te da se realizuje ono što su zadaci u kulturi, u obrazovanju, u informacijama, u kontaktima, — da se to realizuje mnogo brže i sa mnogo manje razmišljanja o tome šta su zapravo granice određenih sredina ili određenih ljudi, — po obrazovanju, koliki je njihov interes, koliko se oni *bave* televizijom. I imajući pri tom u vidu ljude koji imaju televizor kao jedini izvor kulture i informacija.

Naravno, ne mislim da je u pitanju samo kriza u ljudima koji bi radili za televiziju, pravili programe. Mislim da televizija ima zadatak da istovremeno *školuje* svoj auditorijum, i da bi, iz tako školovanog auditorijuma, u jednoj povratnoj informaciji, dobijala iste te mogućnosti, iste te sposobne ljude, — tu »svežu krv« neophodnu za televiziju, stalno obnavljala.

STEVAN MAJSTOROVIĆ: — Televizija ima itekakav uticaj; ona proizvodi jednu novu vrstu građanske neravnopravnosti. Kad Mića Tomić prođe kroz crveno svetlo milicioner mu kaže: — Kako ste doktore? A meni za mnogo manju sitnicu uzme 5000 dinara. A da ne pričam o tome kako...

RAŠA POPOV: — Stevo, ima tu jedna uteha: televizijska slava ne traje duže od sedam dana. Ja nisam na ekranu već dosta dugo, i meni sad kažu: — Kako ste družo Gajin?

Dr VLADETA JEROTIĆ*

Teško je ili praktično nemoguće setiti se bilo kojeg većeg otkrića u tehnici koje nije odmah

* Pismeni prilog diskusiji

ili kasnije ispoljilo i svoje naličje. Kao što svaki lek može u nekoj većoj dozi da postane otrov, tako su i naučna otkrića, sve od vremena pronalaska baruta, pa do atomske bombe, doživljavala i tragičnu stranu svoje primene. Nije drugačije ni sa televizijom.

Očevidno je da zlo ili dobro ne leže u materijalnim otkrićima kao takvim. Tek od onog KAKO ih čovek — kao »merilo svih stvari«, upotrebi, odnosno kako im prilazi, zavisi i njihovo delovanje. Svaka nevolja polazi od čoveka, ne od mrtvih stvari.

Otkriće televizije kao instrumenta javnog i masovnog saopštavanja poruke, pre svega putem slike, zatim i preko reči, dakle vizuelno-auditivnim posredovanjem, značilo je pravu revoluciju u tehnici, ali i u psihologiji masovnog medija. Svet je postao za jednu značajnu dimenziju manji i bliži, a ljudska poruka postala je univerzalnija. Pa ipak, nemojmo se zavaravati, televizijsko saopštenje nije ni izdaleka ljudska komunikacija, niti ikada ovu može da zameni.

Nije nam namera da u ovom kratkom prikazu psihološkog i još pre psihopatološkog uticaja televizije, ističemo i njene pozitivne strane, kao što su na primer, podizanje opšteg nivoa obrazovanja ljudi, tako reći svih slojeva, ili šire sticanje uvida u značajna svetska zbivanja, čime je i prisutnost čoveka-pojedinca u tim zbivanjima jače istaknuta. O ovim i drugim pozitivnim kvalitetima pisano je, zapravo, mnogo više nego o nekim negativnim karakteristikama ovog uticanja. A upravo o njima želimo ovde da kažemo, sažeto, nekoliko reči.

Naše je mišljenje, najpre, da u svim zbivanjima oko nas ili u nama u kojima čovek nije aktivno prisutan, što će reći nije prisutan svojom budnom svešću i svojom mogućnošću da slobodno odluči o svojim postupcima, — on je ugrožen procesom psihičke regresije koja onda povećava mogućnost manipulisanja čoveka čovekom.

Gledanje televizijskog programa, naročito dugotrajno gledanje koje traje nekoliko sati i pri tom se ponavlja danima, mesecima i godinama, dovodi, sa malim izuzecima, gotovo sve ljude u stanje pasivno-zavisne prijemljivosti spoljašnjih događaja, sa postepenim, ali progresivnim isključivanjem, odnosno smanjivanjem radijusa aktivnosti i slobodnih odluka koje su rezultat i plod borbe mišljenja. Ovakvi ljudi postaju vremenom sve manje spremni bilo za kakvu borbu, a nekadašnju aktivnu zainteresovanost za spoljašnja zbivanja sve više za-

menjuju pasivno-ravnodušnim trpljenjem, ne-reagovanjem na događaje koji inače zahtevaju odgovor, kao i smanjenom kritičnošću za svoje i tuđe postupke.

U našoj negativnoj proceni delovanja televizije pošli smo od posledica ovog delovanja na onu mnogobrojnu grupu ljudi koji su otpočeli sa gledanjem bezazleno i bez ikakvog razmišljanja o nekim mogućim posledicama, na početku retko, zatim sve češće i češće. Naročito, sve to pod pretpostavkom da su ljudi u ovoj grupi, u većini, bili na početku relativno psihički zdravi i stabilni.

Za drugu grupu gledalaca televizijskih programa koja ne može biti malobrojna (ali čiji tačan procenat nije poznat), moramo da pretpostavimo prisustvo primarno neurotičnih poremećaja (anksioznost, podsvesni i nesvesni kompleksi koji se nerado puštaju u svest, opšta težnja ka begstvu od stvarnosti, bračni konflikti, itd.). Takvi gledaoci od samog početka dodira sa televizijom, upravo na narkomanski način doživljavaju televiziju.

Već odomaćeni izraz »televizijska narkomanija« ima svoje puno opravdanje, jer način na koji ovi ljudi posmatraju zbivanja na televiziji, neodoljivo podseća na alkoholičare i narkomane, nekad i bukvalno kombinujući narkomansko gledanje programa sa narkomanskim pušenjem ili alkoholom. U ovakvim slučajevima zabeleženo je i povećanje telesne težine, stanje tuposti i osećanje nerealnosti, što je sve zajedno oštećivalo prilagodjenost sredini ovakvog bolesnika.

Psihoanalitički posmatrano, televizijsko doživljavanje treba svrstati među primitivne oblike doživljavanja, i to kako zbog svoje pasivno-impulzivne orbe tako i zbog brisanja razlike između subjekta i objekta — a to razlikovanje predstavlja u toku procesa saznanja, u ranom detinjstvu, prvi značajni ontogenetski događaj (u smislu psihološkog odvajanja od majke i poimanja majke kao osobe za sebe).

Treba svakako istaći još dve značajne činjenice. Analitičari koji su ispitivali uticaj televizije na maštanje predškolske dece utvrdili su da je za poslednjih deset godina normalna maštovitost dece postajala sve stereotipnija. I drugo, u snovima ispitanika koji su mnogo i često gledali televizijske programe veoma retko se pojavljuju slike i događaji sa programa, iz čega se s pravom zaključuje da televizija kao medijum ne postavlja gdaocu, tako reći, nikakve zahteve za tumačenjem. Po našem mišljenju i u ovom slučaju sama se priroda naše psihe

brani od preobilnih i prejakih utisaka time što se jednostavno isključuje, ostavljajući zaista vrlo malo mogućnosti nekim stvarnim saznanjima zadobijenim ovim putem.

Poznati istraživač uticaja televizije na ljudsku psihu i to naročito onaj njen patološki vid uticaja, Donald Kaplan, zaključio je svoje vrlo poučno izlaganje u članku »Psihopatologija gledanja televizije«, sledećim rečima: Televizija je ne samo traćenje vremena već i opasnost.

Neka nam se ne čini preteranim ovakav zaključak. Pošto je, međutim, nemoguće, a i nepotrebno negirati postojanje televizije, ostaje umesnim preporučiti mnogo veću opreznost gledalaca nego do sada, i naročito, mnogo strožiji kriterijum pri izboru emisija. Samo na ovaj način možda se mogu izbeći štetni, pa i opasni uticaji ovog savremenog medija saopštavanja — ali ne i komuniciranja između ljudi.

